

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

**Факультет управління персоналу, соціології та психології
Кафедра педагогіки та психології**

**ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «ЕКОНОМІЧНА ТА
СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність 053 Психологія

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

на тему: **«Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці»**
здобувачки Катерини КОНДРАШОВОЇ

(підпис)

Науковий керівник: к. психол. н., доц. Лариса КОРВАТ

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед Екзаменаційною комісією (ЕК) з
атестації здобувачів вищої освіти**

Завідувачка кафедри: д. п. н., проф. Марина АРТЮШИНА
(науковий ступінь, учене звання, (ім'я, прізвище))

(підпис)

Київ 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультету управління персоналу, соціології та психології

Кафедри педагогіки та психології

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Економічна та соціальна психологія»

ПОГОДЖЕНО

Керівниця проектної групи (гарантка)
освітньо-професійної програми

_____ **Ліна КОЛЕСНІЧЕНКО**

(підпис) (ініціали, прізвище)

«...» _____ 2023 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри
педагогіки та психології

_____ **Марина АРТЮШИНА**

(підпис) (ініціали, прізвище)

«...» _____ 2023 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

здобувачу Катерині КОНДРАШОВІЙ

денної форми навчання

на підготовку кваліфікаційної бакалаврської роботи

на тему: «Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці»

Тему затверджено наказом ректора Університету від « 29 » 06 2023 р. № 930-ст

Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених, Інтернет-джерелах з теми дослідження.

План кваліфікаційної бакалаврської роботи

Розділ 1	Теоретичні засади дослідження агресивності в підлітковому віці
Розділ 2	Емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці
Об'єкт дослідження:	феномен агресивності

Предмет дослідження:	Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці
Мета роботи:	здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1.	Проаналізувати теоретичні підходи до розгляду проблеми агресивності в сучасній психологічній літературі.
	Визначити гендерні відмінності у проявах агресивності в підлітковому віці.
У розділі 2	Провести емпіричне дослідження щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці
	Проаналізувати та проінтерпретувати отримані результати щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці

**Завдання підготувала
наукова керівниця**

(підпис)

Лариса КОРВАТ

(ініціали, прізвище)

«15» листопада 2023 р.

**Завдання одержала
здобувачка**

(підпис)

Катерина КОНДРАШОВА

(ініціали, прізвище)

«17» листопада 2023 р.

Реферат

Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 60 сторінок, 8 таблиць, список використаних джерел з 54 найменувань, 3 додатки.

Об'єктом дослідження є феномен агресивності.

Предметом дослідження є Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці.

Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи – здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розгляду проблеми агресивності в сучасній психологічній літературі.

2. Визначити гендерні відмінності у проявах агресивності в підлітковому віці.

3. Провести емпіричне дослідження щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці

4. Проаналізувати та проінтерпретувати отримані результати щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці.

Основні методи дослідження:

теоретичні: (аналіз, систематизація й узагальнення даних представлених у науковій літературі щодо сучасного стану досліджуваної проблеми;);

емпіричні: психодіагностичні методики: Опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінності; «Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г. Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків; «Тест агресивності» Л. Почебут.

математико-статистичні: відсотковий аналіз засобами MS Excel та кореляційний аналіз t-критерій Пірсона та U-критерій Манна-Уїтні засобами SPSS

Основні результати дослідження:

- Визначені ключових аспектів агресивності підлітків.
- З'ясовано, що агресивність підлітків дещо відрізняється між представниками чоловічої та жіночої статі.

- Визначено, що більшість учасників, має виражений показник андрогінності, що свідчить про використання проявів маскулінності та фемінності в залежності від бажань людини.

- Досліджені зв'язки між гендерними особливостями та показниками агресивності підлітків, діють підстави вважати, що все ж гендерні особливості впливають на агресивність підлітків.

- Досліджено, що отримані результати вказують на тісний зв'язок гендерними особливостями та показниками агресивності підлітків. Наприклад, виявлено, що вища маскулінність, яка свідчить про скутість емоцій, але твердий характер, пов'язана з частішим використанням фізичної агресивності.

- Визначено, що отримані результати можуть служити основою для створення індивідуалізованих підходів до зменшення рівня агресивності серед підлітків.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати вже можуть послужити не тільки підґрунтям для розробки тренінгової програми задля кращого контролю підлітками своєї агресії, а й для розуміння до підвищення якості комунікації. Загалом отримані результати вже мають велику наукову цінність, але результати ще можна досліджувати і створювати інші шляхи для їх використання.

Рік виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи 2024.
Рік захисту роботи 2024.

Ключові слова: гендерні особливості, агресивність, маскулінність, фемінність, андрогінність, аспекти агресивності

В І Д Г У К
про кваліфікаційну бакалаврську роботу
здобувачки факультету управління персоналом, соціології та психології
освітньо-професійної програми «Економічна та соціальна психологія»
Катерини КОНДРАШОВОЇ
на тему: «Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці»

Актуальність теми. Підлітковий вік є складним періодом як для дітей, так і для їхніх батьків. Цей період є найбільш конфліктним, оскільки відбувається переоцінка цінностей, самоусвідомлення себе як особистості, формування власних поглядів на життя. Перехідний період у хлопців і дівчат має свої особливості, які проявляються у боротьбі за свободу на фоні юнацького максималізму, у прагненні самоствердитися у своїх вчинках шляхом демонстрації своєї фізичної сили та сили характеру, що супроводжується проявом агресивності різної сили та інтенсивності.

Дослідження гендерних відмінностей у проявах агресивності підлітків є критично важливими для комплексного розуміння поведінкових моделей підлітків і розробки відповідних втручань, які можуть допомогти підліткам успішно адаптуватися та інтегруватися в суспільстві.

Позитивні риси кваліфікаційної бакалаврської роботи полягають в тому, що відповідно до поставленої дослідницької мети авторка ретельно проаналізувала наукову літературу з теми та грамотно провела емпіричне дослідження, що привело до отримання цікавих результатів та висновків.

Наявність самостійних розробок автора. Авторка самостійно реалізувала всі поставлені дослідницькі завдання та отримала цікаві результати щодо гендерних особливостей прояву агресивності у підлітків, зокрема, що опитаним підліткам-хлопцям більш притаманні високий рівень роздратування та більш виразна тенденція до різних проявів агресивності, в той час як дівчата демонструють більш низькі та середні рівні прояви агресивності.

Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій. Пізнання гендерних відмінностей агресивності може допомогти в створенні освітніх програм, що враховують особливості поведінки підлітків обох статей, що сприяє створенню більш безпечного та продуктивного навчального середовища. Розвінчання або підтвердження гендерних стереотипів, що сприятиме більш збалансованому та справедливому ставленню до підлітків незалежно від їх статі.

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології

Лариса КОРВАТ

Рецензія

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	6
1.1. Наукові підходи до розуміння сутності агресії та агресивності особистості.....	6
1.2. Гендерна специфіка прояву агресивності в підлітковому віці.....	17
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	29
2.1. Методика та процедура дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці.....	29
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці.....	35
Висновки до розділу 2.....	51
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зростання напруженості в сучасному суспільстві призводить до збільшення кількості різноманітних конфліктів і гострих вікових криз. Щорічно фіксується зростання кількості неповнолітніх з девіантною поведінкою, яка виявляється у різних формах асоціальної поведінки, таких як алкоголізм, наркоманія, хуліганство, вандалізм та інші. Жорстокість і агресія серед підлітків почали проявлятися в крайніх формах, що викликає занепокоєння як у суспільстві, так і серед батьків.

Підлітковий вік є важким періодом як для дітей, так і для їхніх батьків. Батьки часто не знають, як правильно поводитися зі своїми підрослими дітьми: чи забороняти їм певні дії, чи дозволяти більше свободи. Тим часом, вчорашні діти намагаються будь-яким чином самоствердитися. Цей період вважається найбільш конфліктним, оскільки відбувається переоцінка цінностей, самоусвідомлення себе як особистості, формуються власні погляди на життя.

Перехідний період у хлопців і дівчат має свої відмінності, однак їх об'єднує боротьба за свободу з відчаєм юнацького максималізму, яка проявляється через скандали, куріння, вживання алкоголю, втечі з дому та агресивну поведінку. У своїх асоціальних вчинках прагнуть самоствердитися як хлопці, так і дівчата, причому їхній емоційний стан, тип і рівень агресивності можуть бути абсолютно різними.

Насправді підліткам потрібна не стільки повна свобода, скільки визнання їхнього права приймати власні рішення. Підлітки, які переживають одну з найскладніших і найгостріших вікових криз, стикаються з внутрішньо особистісним конфліктом, що призводить до нерозуміння з самим собою, самопізнання, самоствердження та самореалізації. Вони шукають шляхи досягнення особистої ідентичності і прагнуть бути визнаними як повноцінні особистості, що вимагає від дорослих терпіння, підтримки і розуміння.

Дослідженням агресивності займалися такі вчені, як базується на працях

науковців, які займалися дослідженням агресивності, таких як А. Адлер, А. Басс, Д. Річардсон, К. Лоренц, Ф. Перлз, Ф. Аллан, Л. Бендер, Т. Сільман, Д. Річардсон, Р. Берон, А. Гольдштейн, Е. Фромм, О. Кернберг, Р. Бріттон, А. Грін, Х. Кохут, та інші. Дослідженням гендерності займалися такі дослідники, як С. Береза, Н. Грицак, К. Левченко, Т. Мельник, С. Оксамитна, Ш. Берп. Дж. Грей. Сімона де Бовуар. Агнешка Графф. Рендал Колінз та інші.

З огляду на що, окреслена соціальна значущість проблеми обумовила вибір теми нашого дослідження: «Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці».

Об'єкт дослідження – феномен агресивності.

Предмет дослідження – Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз та емпіричне дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розгляду проблеми агресивності в сучасній психологічній літературі.
2. Визначити гендерні відмінності у проявах агресивності в підлітковому віці.
3. Провести емпіричне дослідження щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці
4. Проаналізувати та проінтерпретувати отримані результати щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності у підлітковому віці

Методи дослідження: Для розв'язання визначених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів.

- Теоретичні – аналіз, систематизація й узагальнення даних представлених у науковій літературі щодо сучасного стану досліджуваної проблеми;

- Емпіричні – психодіагностичні методики: Опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінності; «Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г.А. Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків; «Тест агресивності» Л. Г. Почебут.

- Математико-статистичні методи - відсотковий аналіз засобами MS Excel та кореляційний аналіз t-критерій Пірсона й U-критерій Манна-Уїтні засобами SPSS

Теоретична та практична значущість отриманих результатів полягає у:

- Визначені ключових аспектів агресивності підлітків.
- З'ясовано, що агресивність підлітків дещо відрізняється між представниками чоловічої та жіночої статі.
- Визначено, що більшість учасників, має виражений показник андрогінності, що свідчить про використання проявів маскулінності та фемінності в залежності від бажань людини.
- Досліджені зв'язки між гендерними особливостями та показниками агресивності підлітків, діють підстави вважати, що все ж гендерні особливості впливають на агресивність підлітків.
- Досліджено, що отримані результати вказують на тісний зв'язок гендерними особливостями та показниками агресивності підлітків. Наприклад, виявлено, що вища маскулінність, яка свідчить про скутість емоцій, але твердий характер, пов'язана з частішим використанням фізичної агресивності.
- Визначено, що отримані результати можуть служити основою для створення індивідуалізованих підходів до зменшення рівня агресивності серед підлітків.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 54 найменувань та 3 додатків. У дослідженні вміщено 8 таблиць. Основний зміст викладено на 60 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Наукові підходи до розуміння сутності агресії та агресивності особистості

У науковій літературі прийнято розмежовувати поняття «агресія» (дія) та «агресивність» як властивість особистості, що виявляється у готовності до агресивної поведінки [1].

Зупинимося більш детально на аналізі даних понять.

У філософському академічному словнику агресивність розглядається як будь-яка індивідуальна чи колективна дія, яка полягає в спричиненні шкоди фізичному, психічному чи моральному буттю окремих осіб або людських груп та спільнот [2]. В сучасному тлумачному психологічному словнику за редакцією В. Шапар подаються наступні визначення агресивності: агресивність – стійка риса особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки; агресивність – одна з природжених установок, що корениться в садистичній фазі лібідо [3].

Е. Шестакова зазначає, що агресивність часто визначають як твердий намір індивіда завдати фізичної чи психологічної шкоди або болю іншій людині. Агресивність, як стійка риса особистості, формується у несприятливих умовах психологічного та соціального розвитку [4].

В. Мішота вважає, що агресивність у різних людей може варіюватися за ступенем вираженості: від майже повної її відсутності до максимальної інтенсивності [5]. Повна відсутність агресивності призводить до поступливості, залежності, неспроможності та нездатності бути психологічно здоровим. У той же час, надмірно розвинена агресивність впливає на цілісність людини, перетворюючи її на проблемну особистість, нездатну до соціальної співпраці.

Отже, можна виділити параметри агресивності різної модальності, які відрізняються за такими критеріями:

1) Інтенсивність: Параметр інтенсивності агресії охоплює широкий спектр від майже повної відсутності агресивних проявів до їх максимальної вираженості. У деяких осіб агресія може проявлятися в ледь помітних формах, таких як легке роздратування або невдоволення, яке швидко проходить без значного впливу на поведінку. У інших випадках інтенсивність агресії може досягати такого рівня, що призводить до відкритих конфліктів, фізичного насильства або серйозних психологічних розладів. Різні рівні інтенсивності агресії можуть бути спричинені як внутрішніми чинниками, такими як особистісні особливості та емоційний стан, так і зовнішніми обставинами, такими як соціальне середовище та ситуаційні фактори.

2) Спрямованість: Спрямованість агресії може бути на конкретну особу або групу осіб, так і на всіх людей загалом. Агресія, спрямована на конкретну особу, часто пов'язана з особистими конфліктами, неприязню або заздрістю, і може проявлятися у формі фізичних або вербальних нападів, пліток, саботажу та інших форм ворожої поведінки. З іншого боку, агресія, спрямована на всіх людей загалом, може бути наслідком глибокого почуття фрустрації, соціальної ізоляції або негативного світогляду, що призводить до загальної ворожості та недовіри до оточуючих. Така агресія може проявлятися у вигляді мізантропії, соціального відчуження або навіть соціопатичних тенденцій, де людина вважає всіх оточуючих ворогами.

3) Ситуативність або стійкість: Агресивні тенденції можуть бути ситуативними або стійкими. Ситуативна агресія виникає у відповідь на певні подразники або стресові ситуації і може бути тимчасовою, зникаючи після усунення причини. Наприклад, людина може виявляти агресію у відповідь на несправедливе поводження або під час конфлікту, але повертається до нормального стану після вирішення ситуації. Стійка агресія, навпаки, є постійною рисою особистості, яка проявляється незалежно від ситуації і характеризується тривалими агресивними тенденціями. Такі особи можуть мати ворожий стиль спілкування, бути схильними до частих конфліктів і демонструвати агресивну поведінку в різних контекстах. Стійка агресія часто

вказує на глибокі внутрішні проблеми, які потребують комплексного підходу до їх вирішення, включаючи психологічну допомогу та тривалу роботу над собою.

Таким чином, агресивність може мати різні форми прояву, які залежать від умов формування особистості та її індивідуальних особливостей. Ці форми можуть впливати на поведінку індивіда, його взаємини з оточуючими та здатність до соціальної адаптації.

У психологічній літературі існує кілька підходів до класифікації видів агресивності. Зокрема, науковці виділяють такі види агресивної поведінки:

- «Конструктивна агресивність». Це відкриті прояви агресивних мотивів, які реалізуються у соціально прийнятній формі. Така агресивність вимагає наявності певних навичок поведінки та стереотипів емоційного реагування, відкритості до соціального досвіду, а також здатності до саморегуляції та корекції власної поведінки.

- «Деструктивна агресивність». Цей вид агресії пов'язаний із порушенням морально-етичних норм і може включати елементи правопорушень або злочинної поведінки. Деструктивна агресивність часто характеризується недостатнім врахуванням реальних обставин та зниженим емоційним самоконтролем [5].

Крім того, виділяють інші форми агресивної поведінки, такі як:

- «Імпульсивна агресивність». Це спонтанні, нецілеспрямовані агресивні дії, які виникають без чіткого плану або наміру.

- «Афективна агресивність». Це спеціальний вид агресії, що виникає як емоційна реакція на певні ситуації або подразники.

- «Навмисна агресивність». Це агресія, яка планується і виконується свідомо з метою досягнення певних результатів або цілей.

- «Інструментальна агресивність». У цьому випадку агресія є засобом досягнення конкретної мети. Наприклад, людина може вдаватися до агресивних дій для отримання бажаного результату, не маючи при цьому істинного агресивного наміру.

Таким чином, різні форми агресивності можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер, а також проявлятися у різних контекстах і з різною мотивацією.

Позитивною стороною агресивності як здатності бути активною є ініціатива подолання труднощів, боротьба за виживання, самовдосконалення. Агресивність стає негативною, коли через недоліки соціальної адаптації людина конфліктує з іншими, неадекватно засвоює та порушує моральні норми на шкоду іншим.

Агресивність має свої позитивні сторони, такі як здатність до активної діяльності, ініціативність у подоланні труднощів, боротьба за виживання та самовдосконалення. Проте вона стає негативною, коли через недоліки соціальної адаптації людина конфліктує з іншими, порушує моральні норми, завдаючи шкоди оточуючим.

Від агресивності слід відрізнити агресію, яка у сучасному тлумачному психологічному словнику визначається як індивідуальна чи колективна поведінка або дія, спрямована на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи [4]. Агресія проявляється у різко вираженій ворожості, злобі, жорстокості та негативізмі [6, 7].

3. Фройд вважав, що потяг до агресії є вродженим, як і потяг до їжі. Він стверджував, що єдиний спосіб зменшити агресію - це зайнятися діяльністю, яка її вивільняє [8, Aggression Its Causes]. Описуючи структуру психіки, З. Фройд зосереджувався на двох фундаментальних аспектах несвідомого ядра особистості: прагненні до життя та насолоди (Ерос, Лібідо) та прагненні до руйнування та смерті (Танатос, Мортідо). Саме останнє є основою для агресивної поведінки.

Агресивні прояви можуть бути засобом досягнення мети, методом психологічної розрядки, підміною своїх сублімованих потреб, самоціллю або рішенням, здатним задовольнити потреби самореалізації та самоствердження. Таким чином, агресивність має як позитивні, так і негативні сторони, які виявляються залежно від контексту та рівня соціальної адаптації особистості.

Е. Фромм розглядав концепцію справжньої революційної агресії, яка, подібно до будь-якої агресії, що породжена імпульсом захисту свого життя, свободи чи гідності, є біологічно раціональною і частиною нормального людського функціонування. Знищення життя залишається знищенням, навіть коли воно біологічно виправдане; це питання релігійних, моральних чи політичних принципів людини, чи вважає вона це виправданим чи ні [9].

Е. Фромм визначив кілька типів агресії. Доброякісна агресія: Цей тип агресії має конструктивний та корисний характер. Вона проявляється в ситуаціях, коли агресія сприяє досягненню позитивних цілей або благополуччю особистості. Її функція в допомозі людині долати перешкоди, розвиватись та самовдосконалюватись. Оборонна агресія виникає, як реакція на загрозу чи небезпеку. Цей тип агресії є захисною реакцією, що допомагає людині протистояти реальним чи уявним загрозам. Ця агресія є важливою для виживання оскільки дозволяє людині передбачати та уникати небезпек, плануючи свої дії на основі попереднього досвіду. Це має свої переваги, як захист від потенційної шкоди, та недоліки, як наростання військової загрози. Злоякісна агресія – це найбільш небезпечний тип агресії, що спрямований на завдання шкоди іншій людині або групі людей. Цей тип агресії несе в собі деструктивні наміри і часто не має виправданих причин. Цей вид агресії несе в собі негативний заряд і може руйнувати не лише оточуючих, але й саму особистість. Вона є вираженням внутрішньої ворожості, злості та жорстокості [9].

Такі дослідники, як К. Хорні, Дж. Боулбі та Г. С. Салліван, вбачають причини агресії в дефіциті емоційного контакту в дитинстві [10]. Проте Г. Маркузе вважає, що сучасне суспільство з високим рівнем індустріального розвитку є високоавторитарним за своєю природою, що перешкоджає інстинктивному задоволенню основних потреб людини і таким чином стимулює та посилює її агресивну активність [11].

Таким чином, агресія і агресивність розглядаються через призму різних підходів і теорій. Вони можуть мати як біологічні, так і соціальні причини, що

впливають на поведінку людини і її взаємодію з оточуючими. Дуже цікавими виявилися дослідження феномену агресії прихильниками теорії фрустрації-агресії, запропонованої Дж. Доллардом, Н. Міллером та ін. [12]. Теорія говорить, що агресія є результатом блокування або фрустрації зусиль людини досягти мети.

Концепція агресії розглядалася в рамках поведінкового підходу. Так в теорії соціального научіння, яка розроблена А. Бандурою, [1] агресію тлумачиться як результат научіння через спостереження. А. Бандура зазначає, що підтримка агресії пов'язана з процесами, які не є внутрішніми, а мають ознаки заміни та опорні дії в процесі набуття агресивної поведінки через особистий досвід.

Найбільш відомим представником поведінкового підходу до вивчення агресії є А. Басьо. Його дослідження значною мірою вплинули на розуміння та класифікацію агресивної поведінки. А. Басьо наполягав на тому, що важливо враховувати відмінності між різними видами агресії. Для цього він запропонував класифікацію агресивної поведінки, яка базується на трьох дихотоміях: фізична агресія проти вербальної, активна проти пасивної, спрямована проти ненаправленої агресії.

Фізична агресія характеризується прямими діями, які мають на меті завдати болю або шкоди іншій людині. Інтенсивність фізичної агресії оцінюється на основі ймовірності спричинення поранень і ступеня їх тяжкості. Наприклад, людина, яка стріляє в іншу з близької відстані, вважається більш агресивною, ніж та, що просто дає стусана. А. Басьо визначає агресію як реакцію, що проявляється у формі фізичної дії або загрози такої дії, яка обмежує свободу або генетичну пристосованість іншої людини, спричиняючи больові стимули [13].

Агресія розглядається не тільки як певна поведінка, але і як психічний стан, що включає пізнавальний, емоційний і вольовий компоненти. Пізнавальний компонент передбачає сприйняття ситуації як загрозової та виявлення об'єкта для нападу. Емоційний компонент проявляється у вигляді гніву, який людина переживає на всіх етапах агресивного стану: підготовка до агресії, здійснення

агресивної дії та оцінка її результату. Часто гнів досягає рівня афекту або люті. Вольовий компонент пов'язаний з проблемою сили волі, що включає не лише здатність стримувати агресію, але і вміння керувати своїм агресивним станом [14].

Агресивна поведінка може проявлятися як пряма, коли людина відкрито виражає свою агресію, так і опосередкована, коли агресія приховується під виглядом ворожості, ревнощів або іронії. Пряма агресія може варіюватися від вираження погроз до прямих агресивних дій, спрямованих на співрозмовника.

Ю. Можгінський у своїх дослідженнях акцентує увагу на тому, що умовно можна розрізняти дві форми агресії: конструктивну та неконструктивну. Е. Фромм, відомий своїми роботами у сфері психології, також вказує на ці форми, використовуючи терміни "доброякісна" та "злоякісна" агресія. Основна різниця між цими формами агресії полягає у намірах, які передували її прояву. У випадку конструктивної агресії відсутній злий або злочинний намір завдати комусь шкоди. Цей вид агресії не спрямований на те, щоб заподіяти шкоду, а може виникати внаслідок захисних чи інших нейтральних мотивів.

Конструктивна агресія є формою поведінки, яка несе в собі позитивний потенціал. Вона може використовуватися для самозахисту або досягнення певних корисних цілей. Наприклад, захисна агресія проявляється тоді, коли індивід відчуває загрозу своєму життю чи благополуччю і змушений діяти агресивно, щоб захистити себе. Це може бути проявлено у формі самозахисту під час фізичного нападу або словесного захисту в конфліктних ситуаціях.

Неконструктивна агресія, навпаки, базується на злому намірі та спрямована на те, щоб заподіяти шкоду іншій людині. Ця форма агресії використовується як спосіб взаємодії з людьми, коли основною метою є завдання шкоди чи болю. Наприклад, агресія, спрямована на приниження або дискредитацію іншої особи, є яскравим прикладом неконструктивної агресії. Вона може виражатися через словесні образи, фізичні напади або психологічний тиск. Цей вид агресії є руйнівним як для об'єкта агресії, так і для самого агресора,

оскільки призводить до негативних наслідків у міжособистісних відносинах і соціальній сфері.

Конструктивну форму агресії також можна назвати псевдоагресією. За словами Е. Фромма, псевдоагресивна поведінка включає в себе кілька видів агресії: ненавмисну, грайливу, захисну, інструментальну агресію, а також агресію як спосіб самоствердження. Ненавмисна агресія виникає без злих намірів, часто в ситуаціях, коли людина не усвідомлює, що її дії можуть бути сприйняті як агресивні. Це може трапитися під час звичайного спілкування, коли випадкові слова або дії неправильно інтерпретуються іншими як агресивні.

Грайлива агресія проявляється під час ігор або інших розваг і не має на меті завдання шкоди. Вона може бути частиною спортивних змагань, де учасники проявляють агресивні дії в контексті гри, але ці дії не мають злого наміру. Наприклад, у командних видах спорту, таких як футбол чи баскетбол, гравці часто проявляють агресивність у боротьбі за м'яч, але ця агресія є частиною гри і не спрямована на заподіяння шкоди іншим гравцям.

Захисна агресія виникає в ситуаціях самозахисту, коли необхідно захистити себе від загрози. Це може бути проявлено у випадках, коли людина стикається з фізичним нападом або іншою формою загрози і змушена реагувати агресивно, щоб захистити своє життя чи здоров'я. Захисна агресія може бути виправданою у багатьох ситуаціях, оскільки вона спрямована на збереження безпеки та благополуччя.

Інструментальна агресія використовується як засіб досягнення певних цілей, не пов'язаних з наміром завдати шкоди. Цей вид агресії може бути використаний для досягнення конкретних результатів, таких як захист своїх інтересів чи досягнення професійних цілей. Наприклад, бізнесмен може використовувати інструментальну агресію у переговорах, проявляючи наполегливість і рішучість, щоб досягти вигідних умов контракту.

Агресія як самоствердження виникає, коли людина використовує агресивні дії, щоб зміцнити свою позицію або статус у соціальному середовищі. Це може бути проявлено у формах поведінки, спрямованих на демонстрацію своєї сили

або авторитету перед іншими людьми. Наприклад, керівник може використовувати агресивні методи управління, щоб утвердити свій авторитет серед підлеглих і забезпечити виконання своїх наказів.

Таким чином, розмежування між конструктивною і неконструктивною агресією є важливим для розуміння різних проявів агресивної поведінки та їхніх мотивів. Це розмежування допомагає краще зрозуміти, які дії можуть бути виправдані у певних ситуаціях, а які слід вважати небезпечними та шкідливими для інших людей.

Ненавмисна агресія може бути ознакою психопатологічного типу девіантної поведінки, що потребує спеціальної уваги та корекції. Розуміння цих аспектів агресії дозволяє більш ефективно управляти агресивними проявами і запобігати негативним наслідкам у міжособистісних відносинах та суспільстві в цілому.

Таким чином, розширення розуміння агресії, включаючи її конструктивні і неконструктивні форми, дозволяє краще зрозуміти мотиви і наміри людей, що проявляють агресію, і допомагає виявити найбільш ефективні стратегії для управління та корекції агресивної поведінки [14]. За класифікацією, запропонованою А. Бассом і А. Даркою, агресивна поведінка може проявлятися у різних формах, які включають:

- «Фізична агресія (напад)»: Це безпосередній фізичний напад на іншу людину, який може включати удари, штовхання, укуси тощо. Ця форма агресії є найбільш очевидною і видимою.

- «Непряма агресія»: Ця форма агресії включає дії, які не є прямими нападками на людину, але все одно завдають шкоди. Наприклад, це можуть бути злобні плітки, жарти, що принижують іншу людину, або вибухи люті, що проявляються в крику, тупанні ногами та інших подібних діях.

- «Схильність до подразнення»: Людина з цією схильністю готова до появи негативних почуттів при найменшому порушенні її спокою або комфорту. Це може включати легке роздратування, злість або фрустрацію навіть за незначних обставин.

- «Негативізм»: Це опозиційна манера поведінки, яка може варіюватися від пасивного опору (наприклад, відмова виконувати певні дії) до активної боротьби проти встановлених норм чи вимог.

- «Образа»: Вона проявляється у формі заздрості і ненависті до оточуючих за дійсні або вигадані кривди. Людина може відчувати образу через несправедливе, на її думку, ставлення або через успіхи інших, які викликають у неї заздрість.

- «Підозрілість»: Це почуття недовіри й обережності, яке може переходити до переконання, що всі інші люди несуть шкоду або планують її завдати. Підозрілість може варіюватися від легкого сумніву до впевненості у змовах проти себе.

- «Вербальна агресія»: Ця форма агресії включає вираження негативних почуттів через слова. Вона може проявлятися як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (загрози, прокляття, лайка).

Ці форми агресії часто взаємодіють між собою, формуючи складну картину поведінки, яка може варіюватися від словесних атак до фізичних проявів агресії. Кожна з них має свої специфічні характеристики, але всі вони спрямовані на завдання шкоди іншим людям або на вираження внутрішньої напруги агресора [14].

Агресивні прояви можуть розглядатися як:

а) «Засіб досягнення мети»: Агресивна поведінка може використовуватися для досягнення конкретних цілей або отримання бажаних результатів. Це може включати фізичну або вербальну агресію, яка допомагає підлітку отримати те, що він хоче, наприклад, завоювати авторитет або ресурси.

б) «Метод психологічного полегшення, заміщення заблокованих потреб»: Агресія може служити способом зняття внутрішнього напруження або стресу. Коли потреби підлітка залишаються незадоволеними або заблокованими, агресивні дії можуть виступати як спосіб вивільнення накопиченої фрустрації.

в) «Самоціль»: У деяких випадках агресія може бути самоціллю, тобто діяти як засіб самовираження або спосіб отримання задоволення від самої

агресивної поведінки. Це може бути характерним для підлітків, які відчують насолоду від влади або контролю над іншими.

г) «Спосіб задоволення потреби у самореалізації та самоствердженні»: Агресивна поведінка може використовуватися для самоствердження або демонстрації своєї значимості. Підлітки можуть використовувати агресію, щоб показати свою силу, незалежність або здатність захищати свої інтереси, що допомагає їм утвердити свою особистість і позицію у соціумі.

Ці підходи дозволяють глибше зрозуміти мотиви агресивної поведінки та розробити ефективні стратегії для її корекції та профілактики [12].

Отже, аналіз психологічної літератури свідчить про те, що агресивність і агресію як форми соціальної поведінки досліджували з різноманітних перспектив. Вчені розглядали ці явища через призму різних теоретичних моделей та підходів, а також проводили численні емпіричні дослідження. Ці дослідження і теоретичні розробки забезпечили фундамент для глибшого розуміння механізмів виникнення і прояву агресії, а також факторів, що впливають на її розвиток та прояв у різних соціальних контекстах.

Агресивність – це риса характеру, яка проявляється у схильності людини реагувати на різні ситуації агресивно. Люди з високим рівнем агресивності зазвичай схильні до ворожих або негативних реакцій, навіть у ситуаціях, де це не є необхідним.

Агресія, у свою чергу, є конкретною формою поведінки або видом дій. Це може бути певний стан, в якому людина здійснює агресивні дії. Агресія може проявлятися у фізичних або вербальних діях, спрямованих на нанесення шкоди іншій особі.

Відтак, агресія є безпосереднім проявом агресивності, який виражається у деструктивних діях. Метою таких дій є завдання шкоди іншій людині, будь то фізичної, емоційної або психологічної. Наприклад, це можуть бути удари, образи або інші форми насильства, що завдають шкоди іншим.

Таким чином, агресивність як особистісна риса формує основу для виникнення агресії, яка проявляється через конкретні агресивні дії, спрямовані на завдання шкоди іншим людям.

1.2. Гендерна специфіка прояву агресивності в підлітковому віці

На сьогоднішній день прояви агресивності підлітків є важливою темою психологічних та педагогічних досліджень. Вчені та дослідники активно звертають увагу на різноманітні психологічні та зовнішні чинники, які сприяють виникненню агресивної поведінки у підлітків. Вивчаються також різні типи агресії, характерні для підліткового віку, з метою зрозуміти, як і чому ці типи проявляються в певних ситуаціях.

Аналіз факторів, що впливають на прояви агресивної поведінки, є важливою проблемою для вчених і дослідників. Серед цих факторів особливе місце займають стать і гендер, які є індивідуальними характеристиками, що визначають відмінності у прояві різних психологічних особливостей підлітків, включаючи агресивність [15].

Загалом, концептуальні межі понять «стать» і «гендер» не завжди були чітко визначені або узгоджені в літературі. Стать зазвичай відноситься до біологічних характеристик, які визначають людей як хлопців або дівчат, і є однією з найбільш помітних категорій особистої ідентичності. Це поняття включає фізичні та анатомічні ознаки, що відрізняють чоловіків від жінок.

Гендер, у свою чергу, стосується поведінки, ролей, стереотипів та функцій, які набуваються кожною статтю через взаємодію в ряді соціокультурних контекстів. Це поняття включає в себе те, як суспільство очікує, щоб чоловіки та жінки поводитися, а також які ролі вони повинні виконувати в різних сферах життя. Гендерні очікування можуть сильно варіюватися залежно від культури, соціальних норм та традицій.

Таким чином, розуміння того, як біологічні та соціокультурні фактори впливають на агресивну поведінку підлітків, є ключовим для розробки

ефективних методів профілактики та корекції цієї поведінки. Дослідження у цій сфері допомагають виявити специфічні механізми, що сприяють формуванню агресії, та розробити стратегії, які можуть бути використані для її зменшення та запобігання.

У гендерній психології, згідно з дослідженням Алексеевої, виділяють чотири основні статево-рольові типи [16]:

1. «Маскулінний тип»: Цей тип характеризується високим показником вираженості чоловічих рис і якостей (маскулінності) при мінімальній наявності жіночих рис і якостей (фемінності). Люди з маскулінним типом мають більш виражені традиційно чоловічі характеристики, такі як рішучість, самостійність і прагнення до домінування. Вони, як правило, впевнено відстоюють свою позицію, проявляють лідерські якості та не бояться брати на себе відповідальність. Маскулінні особистості можуть демонструвати сильну волю, наполегливість у досягненні цілей та здатність приймати важкі рішення без емоційних коливань. У соціальних взаємодіях вони можуть бути прямолінійними та вимогливими, часто займаючи домінуючу позицію у групі. Крім того, вони можуть виявляти меншу емоційну відкритість і схильність до проявів ніжності, зосереджуючись більше на завданнях та результатах, ніж на міжособистісних стосунках.

2. «Фемінний тип»: Фемінний тип визначається високим показником жіночих (фемінних) характеристик при мінімальній представленості чоловічих рис і якостей (маскулінності). Особи з цим типом зазвичай виявляють такі риси, як м'якість, емоційність, співчутливість і орієнтація на підтримку інших. Вони схильні до проявів емпатії, турботи та готовності допомогти, що робить їх особливо чутливими до емоційних потреб оточуючих. Фемінні особистості часто віддають перевагу співпраці над конкуренцією, шукають гармонії у стосунках та виявляють терпимість і розуміння. У соціальних ситуаціях вони можуть уникати конфліктів, прагнучи знайти компроміси і створювати доброзичливу атмосферу. Крім того, фемінні люди зазвичай більше схильні до самовираження через

емоції, легко демонструють свої почуття та створюють міцні емоційні зв'язки з іншими.

3. «Андрогінний тип»: Для андрогінного типу характерне поєднання високих показників маскулінності і фемінності в одному індивіді. Люди з андрогінним типом можуть мати як чоловічі, так і жіночі риси, демонструючи гнучкість у поведінці та здатність адаптуватися до різних соціальних ролей. Вони можуть одночасно проявляти рішучість і м'якість, самостійність і співчутливість, що дозволяє їм ефективно взаємодіяти з різними людьми та ситуаціями. Андрогінні особистості зазвичай не відчують обмежень, пов'язаних з традиційними гендерними ролями, і можуть вільно виражати себе у найрізноманітніших аспектах. Вони здатні одночасно бути сильними і ніжними, проявляючи необхідні якості залежно від обставин. Ця гнучкість робить їх соціально адаптивними, здатними вирішувати конфлікти конструктивно та підтримувати гармонійні стосунки як у професійному, так і в особистому житті.

4. «Недиференційований тип»: Цей тип характеризується низьким рівнем вираженості як маскулінних, так і фемінних рис. Люди з недиференційованим типом можуть не виявляти яскраво виражених статевих характеристик і відрізняються меншою визначеністю у своїх статево-рольових проявах. Вони можуть мати труднощі з ідентифікацією себе через відсутність чітко виражених гендерних ознак, що іноді призводить до невизначеності у поведінці та сприйнятті себе. Недиференційовані особистості можуть уникати соціальних ролей, що вимагають чітко визначених маскулінних або фемінних рис, віддаючи перевагу більш нейтральним позиціям. Вони можуть проявляти більшу гнучкість у гендерних ролях, але водночас можуть відчувати внутрішній конфлікт або соціальний тиск через відсутність яскраво вираженої гендерної ідентичності. Це може впливати на їхню самооцінку та стосунки з іншими, створюючи потребу в додатковій підтримці та розумінні з боку оточуючих.

Ці типи статево-рольової ідентичності допомагають зрозуміти різноманітність поведінкових і особистісних характеристик, які можуть проявлятися у людей в залежності від поєднання маскулінних і фемінних рис.

Гендерний конструкт, за Баканом, являє собою набір переконань щодо маскулінності (бути чоловіком) і жіночності (бути жінкою), які є частиною колективного світогляду та змінюються від однієї культури до іншої. Автори, що підтримують сучасну андрогінну модель, використовують дуалістичний підхід, який асоціює маскулінність з інструментальною або агентурною орієнтацією, тоді як фемінність асоціюється з експресивністю та спільнотою [17].

Усвідомлення гендерних стереотипів зростає у процесі росту та розвитку людини. Теорія двох культур Мальца, яка прагне пояснити статеві відмінності в агресивній поведінці та гендерній соціалізації, стверджує, що «відмінні стилі гри двох статей проявляються у відмінних культурах, які розвиваються у середовищі хлопчиків і дівчаток» [18]. З дошкільного віку до раннього підліткового віку соціальна група однолітків чітко зосереджується на статі. Дослідження Галена показали, що хлопці та дівчата частіше вдаються до прямої агресії (фізичної та вербальної) і рідко використовують непряму або реляційну агресію [19].

Однак на початку підліткового віку соціальні групи починають змінюватися через взаємодію між хлопчиками та дівчатками. «Дві культури», сформовані в одностатевих групах, зазвичай спонукають до відмінних моделей поведінки. У процесі дорослішання хлопчики зазвичай продовжують використовувати стратегії прямої агресії, тоді як дівчатка частіше використовують непрямі стратегії [20]. Проте результати досліджень на цю тему дещо суперечливі. Деякі автори повідомляють про відсутність статевих відмінностей у використанні непрямих стратегій [21], хоча загалом дослідники погоджуються, що хлопчики значно частіше вдаються до прямої агресії [22].

Варто зауважити, що, на думку Ж. Богдан та Я. Мовчан, існують певні гендерні відмінності проявів агресивної поведінки у підлітковому віці. При цьому дослідники також звертаються до тем маскулінності та фемінності, організовуючи свої дослідження для визначення саме гендерних відмінностей. Перш за все, варто зазначити, що у гендерній психології звертається увага на наявність психологічних відмінностей між представниками чоловічої та жіночої та жіночої статі у різних контекстах. У тому числі звертається увага і на гендерні

відмінності у проявах агресивності. Зокрема, зазначається, що хлопцям-підліткам характерним є переживання середнього рівня агресивності, що проявляється у фізичній агресії, дратівливості, підозрілості, а також у вербальних формах агресії. Для дівчат властивим є низький рівень агресивності, що проявляється переважним чином у вигляді образливості, негативізму та непрямой і невербальної агресії. Тобто у наукових колах зазначається, що хлопці від природи мають більш високий рівень агресії, ніж дівчата, а також для них характерними є інші форми агресивності, що також характеризуються більш серйозними наслідками, аніж агресія з боку дівчат [23, С. 39]. При цьому для більшості хлопців є характерною саме маскулінність, у результаті чого можна стверджувати про те, що саме хлопці-підлітки володіють вищим рівнем агресії, аніж дівчата [24].

Окрім цього, слід зазначити, що як для хлопців, так і для дівчат, характерним є різний рівень маскулінності та фемінності незалежно від статі, що впливає на рівень агресивності. Зокрема, на думку дослідників, для маскулінних хлопців характерними є більш високі прояви агресивності, аніж у фемінних хлопців. При цьому маскулінних дівчат не характеризують, як агресивних. Для фемінних хлопців характерною є гетеорагресивність, а для фемінних дівчат – високі прояви аутоагресії, тобто навмисне заподіяння шкоди самій собі [23, с. 42].

В цілому, можна зазначити наступні психологічні особливості підлітків в залежності від статево-рольового типу [23, с. 42]:

- Маскулінні юнаки характеризуються вищим рівнем агресивності, наполегливістю і рішучістю. Вони часто проявляють високу самостійність, прагнення до лідерства та домінування у соціальних взаємодіях.
- Маскулінні дівчата є конкурентоспроможними, енергійними і цілеспрямованими. Їм властивий високий рівень готовності до ризику, а також прагнення досягати поставлених цілей, що робить їх активними учасниками у різних сферах діяльності.

- Фемінні юнаки відзначаються обережністю, цінують сімейне життя і сором'язливість. Вони мають виражений високий рівень гетероагресії, тобто спрямованої назовні агресії, проте намагаються уникати конфліктів і цінують гармонійні стосунки.

- Фемінні дівчата є конформними, комунікабельними і володіють високим рівнем емпатії. Їм притаманна схильність до самообвинувачень, виражена аутоагресія та емоційна закритість. Вони прагнуть до збереження гармонії у відносинах і часто переживають за інших.

- Андрогінні юнаки і дівчата володіють навичками роботи в команді, адаптивні та емоційно відкриті. Вони легко пристосовуються до змін і здатні ефективно взаємодіяти з різними людьми, демонструючи гнучкість у поведінці та спілкуванні.

Ці психологічні особливості підлітків, що визначаються їхнім статеворольовим типом, допомагають краще розуміти різноманітність їх поведінкових проявів, мотивацій і соціальних взаємодій.

Окрім цього, одним із пояснень гендерних відмінностей у агресивній поведінці є те, що підлітки зазнають інтенсивної гендерної соціалізації з боку сім'ї, вчителів, однолітків та засобів масової інформації. Ця соціалізація формує гендерно-рольові очікування, що впливають на поведінку хлопчиків і дівчаток у різних життєвих ситуаціях, посилюючи ці очікування. Це призводить до стійкості так званих «гендерно диференційованих моделей агресії», про які говорив Уайт.

Дослідники Фагот і Хаган, наприклад, зазначають, що в ранньому дитинстві дівчатка частіше говорять тихим, м'яким і дружнім тоном у три рази частіше, ніж хлопчики, які зазвичай кричать більше. Це свідчить про те, що дівчата дуже швидко засвоюють, що агресивна поведінка не схвалюється суспільством і карається, тоді як аналогічна поведінка хлопчиків часто приймається і навіть винагороджується.

Окрім того, вітчизняні дослідники звертають увагу на наявність стереотипів щодо суто жіночих та суто чоловічих рис характеру, які

відображаються у поглядах самих підлітків. Зокрема, агресивність часто сприймається як суто чоловіча риса, тоді як дівчата характеризуються як неагресивні. У результаті такого виховання та впливу стереотипів, у хлопців-підлітків на суспільному рівні закріплюються більш агресивні моделі поведінки порівняно з дівчатками [24].

До гендерних стереотипів у контексті агресії звертаються і інші дослідники. Зокрема, Р. Берон та Д. Річардсон, посилаючись на ряд авторів, зазначають, що, на думку дівчат, агресія з боку юнаків є доволі привабливою рисою. У результаті цього чоловіки після агресивної поведінки, як правило, у меншій мірі відчують провину і тривогу. Це пояснюється тим, що агресія вважається більш прийнятною та очікуваною від чоловіків у суспільстві [25]. Жінки ж, навпаки, стурбовані тим, чим агресія може обернутися для них самих, тому вони менше схильні до проявів агресивної поведінки по відношенню до інших. Внаслідок цього, проявивши агресію, жінки часто схильні до відчуття провини і страху. Як зазначає Х. Хекхаузен, такі емоції у жінок викликані турботою про можливі негативні наслідки їх агресивної поведінки для себе та оточуючих.

Крім того, на думку дівчат, агресія є інструментом вираження емоційної напруги. Вони використовують агресію, щоб позбавитися від внутрішнього стресу і напруги, тоді як юнаки розглядають агресію як певний інструмент та модель поведінки. Для них агресія є засобом досягнення соціальної і матеріальної винагороди, що підкріплює їх агресивну поведінку та робить її більш прийнятною у їхній свідомості.

Ці гендерні стереотипи відображають різницю в сприйнятті і переживанні агресії чоловіками і жінками, підкреслюючи вплив соціальних і культурних факторів на поведінку та емоції різних статей [25].

При цьому варто зазначити, що, на думку С. Кравчук, у гендерних відмінностях прояву агресивної поведінки юнаків та дівчат особливу роль відіграє саме соціальний чинники, у результаті чого чоловіки більше схильні до проявів агресії у відкритій формі, аніж жінки. Це пов'язано з тим, що юнаків до

проявів агресії може підштовхувати оточення, натомість жінки дуже часто вагаються, перш ніж проявити агресивність. Окрім цього, чоловіки віддають перевагу ролям, в яких потрібний прояв агресії (у військовій або спортивній галузях) тоді як для більшості дівчат агресивність абсолютно недоречна (наприклад, мати, секретарка, вчителька) [26].

Окрім цього, дослідження Моретті показує, що гендерні відмінності стають особливо помітними при аналізі агресивної поведінки у групах, відомих своєю жорстокістю [27]. Більшість досліджень, присвячених насильству серед молоді, зокрема дослідження Кріка, як і більшість досліджень насильства серед дорослих, загалом показують, що хлопчики частіше вдаються до фізичної агресії. У той же час, хлопчики і дівчатка використовують вербальні стратегії агресії досить подібним чином [28].

Проте, щодо використання непрямої агресії, результати досліджень є змішаними. Деякі автори повідомляють про відсутність гендерної різниці у застосуванні непрямої агресії. Інші дослідники виявили, що дівчата-підлітки частіше вдаються до непрямої агресії, ніж хлопчики [28]. Водночас, окремі дослідження, зокрема дослідження Церцо, повідомляють про зворотну тенденцію, де хлопчики частіше використовують непряму агресію [29].

Загалом, більшість дослідників сходяться на думці, що хлопчики частіше залучаються до фізичної агресії, ніж дівчата. Це узгоджується з загальними спостереженнями щодо гендерних відмінностей у формах агресивної поведінки.

Також варто зауважити, що, аналізуючи чинники, що впливають на виникнення агресії у підлітків, дослідники приходять до висновку щодо того, що одним із вагомих чинників є вплив відеоігор, а саме – насильницьких. До цього питання звертається низка закордонних дослідників. Окрім цього, проводяться дослідження, що дають можливість оцінити, підлітки якої саме статі найбільш грають у подібні ігри. Так, в цілому, згідно з опитуванням, що було здійснено у США, частка хлопців підліткового віку, що грає у відеоігри, є більшою, аніж частка дівчат. Разом з тим, інші вчені з'ясували, як саме відеоігри здатні впливати на виникнення агресивної поведінки у підлітковому віці.

Гроссман [30] порівняв вплив навчання з поведінковими змінами у дітей, які неодноразово грають у відеоігри з елементами насильства. Відеоігри типу «стрілялки» або шутери використовуються для підготовки солдатів до застосування зброї на полі бою. Ці ігри навчають солдатів і дітей, які постійно грають у такі ігри, бути пильними щодо ворогів, а також вчать їх, що агресивна відповідь на провокацію є прийнятною.

Насильницькі відеоігри можуть стати своєрідним віртуальним полігоном, де відпрацьовується майбутня поведінка. Гра в ці ігри не лише вчить, але й удосконалює навички агресивного прийняття рішень, поведінкових реакцій та дій. Наприклад, стрілець, який скоїв масове вбивство у 2018 році в середній школі М. С. Дуглас у Паркленді, штат Флорида, був захоплений жорстокими відеоіграми. Після того, як його покарали, відібравши ігри, він вилучив усі симптоми з відеоігор, що змусило його діяти агресивно.

Подібний випадок стався у середній школі Санта-Фе в Техасі у 2018 році, де стрілець також був захоплений відеоіграми з елементами насильства. Проте слід зауважити, що далеко не всі люди, які грають у жорстокі відеоігри, обов'язково діятимуть насильницькими методами. Вплив таких ігор на поведінку є складним і залежить від багатьох факторів, включаючи індивідуальні особливості гравців та контекст їхнього життя [31, 32].

Окрім цього, інше дослідження закордонної групи дослідників на чолі з Лебером наголошує на тому, що переважним чином агресивна поведінка проявляється саме у хлопчиків-підлітків, а не у дівчаток. Наприклад, в одному дослідженні міських хлопців із груп високого ризику, проведеного Толаном, афроамериканців і латиноамериканців було зазначено вищі показники поширеності, більш ранній вік і більш ранній піковий вік залучення до соціально агресивної поведінки, такої як дражнити або погане ставлення до інших, порівняно з фізично агресивною поведінкою, такою як фізична бійка або насильницькі злочини [33, 34]. Тобто даний тип агресії поширюється саме серед хлопців даної групи, а не серед дівчаток.

Якщо звернути увагу на кількість випадків прояву подібної поведінки з боку підлітків, то стає зрозуміло, що переважним чином подібні акти жорстокості та агресії були характерні саме для хлопців-підлітків, аніж для дівчат. Однак, на жаль, і досі немає змістовних досліджень, які дали б можливість дійсно підтвердити гендерні відмінності у подібних проявах агресії, тому не можна стверджувати про те, що дана поведінка є найбільш характерною саме для хлопців.

Підсумовуючи, можна сказати, що не існує чіткого консенсусу щодо гендерних відмінностей у формах прояву агресивної поведінки. Особливості прояву агресії засвоюються через спілкування з однолітками в дитинстві та ранньому підлітковому віці. У цей період соціальні взаємодії часто відбуваються в одностатевих групах, що сприяє формуванню та підкресленню гендерних відмінностей у поведінці.

Гендерна культура, яка формується серед однолітків, часто спонукає до розвитку більш екстремальних стереотипів і моделей поведінки. Ці стереотипи і моделі можуть закріплюватися і проявлятися в дорослому віці, впливаючи на те, як чоловіки і жінки проявляють агресію. Таким чином, соціальні взаємодії і гендерні стереотипи відіграють важливу роль у формуванні агресивної поведінки, роблячи її більш вираженою і прийнятною у різних соціальних групах.

Висновки до 1 розділу

Згідно з результатами теоретичного дослідження питання гендерних відмінностей у проявах агресивної поведінки в підлітковому віці, було встановлено, що цей період характеризується значними проявами агресивної поведінки як серед хлопців, так і серед дівчат. В психологічній науці існують певні гендерні відмінності у психологічних особливостях підлітків, що залежать від їх статево-рольового типу, який є характерним для кожної статі.

У ході дослідження детально розглянуто поняття агресії та агресивності. Встановлено, що агресивність є усвідомлюваною або неусвідомлюваною схильністю до агресивної поведінки. Агресія ж являє собою форму поведінки, яка відноситься до девіантних форм, та може завдавати фізичної, матеріальної або моральної шкоди іншим людям. Часто така поведінка супроводжується емоційними переживаннями, такими як гнів, досада, злорадство, а також експресивним оформленням, що включає жести, погрози, ворожість, нехтування та зневагу.

Окрім цього, агресію розглядають не тільки як поведінковий акт, але й як психічний стан, в якому виділяють пізнавальний, емоційний та вольовий компоненти. Ці компоненти формують загальний психологічний профіль агресивної поведінки. До питань агресії, агресивності та агресивної поведінки звертались різні дослідники, завдяки чому виникли різні погляди на це явище та визначення його особливостей.

Таким чином, теоретичне дослідження показало, що агресивна поведінка у підлітків має значні гендерні відмінності та залежить від статево-рольового типу, а агресія є складним явищем, що поєднує в собі поведінкові та психічні аспекти, які були предметом вивчення багатьох науковців. Було зазначено, що агресія є негативною формою поведінки, що є характерною для підлітків. При цьому існують певні гендерні відмінності у проявах агресивної поведінки. Було встановлено, що стать і гендер є не лише важливими ознаками особистості, але й важливими факторами, що здатні впливати на прояви агресивної поведінки. Було визначено, що існує чотири статево-рольові типи: маскулінний, фемінний, андрогінний та недиференційований, для кожного з яких характерними є певні психологічні особливості. Зазначається, що хлопці з маскулінним типом характеризуються більшими проявами агресивності, ніж хлопці з фемінним типом. Окрім цього, для фемінних дівчат характерними є прояви аутоагресії, тобто агресивного ставлення до самих себе та навмисного заподіяння шкоди. Також було зазначено, що у результаті наявності гендерних стереотипів особи чоловічої статі характеризуються більшими проявами агресивної поведінки, ніж

особи жіночої статі. Це доводять також і проаналізовані дослідження вітчизняних та закордонних дослідників, що дає змогу зазначити, що агресивність є більш характерною саме для хлопців-підлітків, аніж для дівчат. Однак не усі дослідження є достатньо змістовними, тому не можна з впевненістю стверджувати про наявність настільки вагомих гендерних відмінностей у проявах агресивної поведінки у підлітковому віці.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСИВНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Методика та процедура дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці

Мета емпіричного дослідження – визначити гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці.

Емпіричне дослідження було проведено на базі Спеціалізованої школи № 135 м. Києва за участі школярів 6-7 класів.

У процесі емпіричного дослідження нами була виокремлена вибірка із 40 осіб де 50% (20 осіб) – чоловічої статі та 50% (20 осіб) – жіночої статі. Вибірка була охарактеризована згідно вікової періодизації ООН і становила такі показники: молодший підлітковий вік – 20% (8 осіб) – 10-12 років, та середній підлітковий вік – 80% (32 особи) 13-15 років. З них 5% (2 особи) вважають себе агресивними людьми, 20% (8 осіб), думають, що вони взагалі не агресивні і 75% (30 осіб) відмітили, що вони не є агресивними, якщо ситуація цього не потребує.

У дипломній роботі для емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці були використані такі методики як: Опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінності; «Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г. Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків; «Тест агресивності» Л. Почебут.

Опитувальник з вивчення маскулінності-фемінності, розроблений С. Бем у 1974 році, призначений для визначення психологічної статі та ступеня андрогінності, маскулінності та фемінності особистості. Цей інструмент дозволяє класифікувати тип особистості як маскулінний, фемінний або андрогінний. Опитувальник застосовується у дослідженнях з підлітками та дорослими і може бути виконаний практичним психологом або соціальним

працівником. Його комплект складається з 60 тверджень, інструкції, бланку для відповідей та рекомендацій щодо обробки результатів. Теоретична база опирається на різноманітні психологічні характеристики особистості, деякі з яких є універсальними, а інші пов'язані зі статевою приналежністю. Наприклад, деякі риси (наприклад, агресивність та домінантність) корелюють з рівнем чоловічих статевих гормонів. Інші риси формуються під час соціалізації та виховання. Концепція андрогінії важлива, оскільки дозволяє розуміти рівність важливості якостей, традиційно приписуваних чоловікам і жінкам. Методика може використовуватись у формі самооцінки або експертної оцінки, де експертами є особи, які добре знають випробуваного (наприклад, чоловік, дружина, батьки).

Маскулінність і фемінність зазвичай асоціюються з різними якостями особистості.

1. Маскулінні риси часто включають незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність та впевненість у собі.

2. Фемінні риси натомість включають послухність, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, сердечність, здатність до співчуття та співпереживання. Стереотипи щодо жіночності менше зосереджуються на успіху в діловій сфері та половых аспектах особистості, але надають велике значення емоційним аспектам.

3. Андрогінність відображає уявлення про те, що особистість може мати як чоловічі, так і жіночі риси, і вважається, що гармонійне поєднання цих рис підвищує адаптивність. Такий підхід не передбачає зниження впевненості у собі через м'якість та відсутність домінантно-агресивних якостей, а навпаки, підкреслює важливість самоповаги, впевненості у собі та самоприйняття. (див. дод А).

Наступний Опитувальник, адаптований для дітей та підлітків Г. Цукермана на основі методики "Опитувальник А. Басса та А. Дарки", призначений для діагностики особливостей прояву ворожості серед підлітків.

Цей інструмент дозволяє визначити рівень ворожості та агресивності в їхніх взаємодіях. Опитувальник застосовується у дослідженнях з дітьми та підлітками та може бути виконаний практичним психологом або спеціалістом з соціальної роботи. Комплект методики містить питання, спрямовані на виявлення різних аспектів ворожості, інструкцію з їх заповнення, а також рекомендації щодо обробки результатів та їх інтерпретації. Теоретична база Опитувальника ґрунтується на різних аспектах психології міжособистісних відносин, зокрема на вивченні факторів, що сприяють або стримують прояв ворожості і на думці, що у сфері етнопсихологічних досліджень велике значення має аналіз агресивної поведінки. Визначення рівня агресивності може сприяти запобіганню міжетнічних конфліктів та покращенню соціально-економічної ситуації в країні. Агресивна поведінка виявляється у виявленні домінування через силу або застосування сили до інших осіб чи груп з метою завдати шкоди. Це відмінне від адаптивної поведінки, яка передбачає співробітництво, узгодження інтересів та взаєморозуміння між учасниками взаємодії. Психологи А. Бас і А. Дарк розробили тест для оцінки рівня агресивної поведінки людини. Важливість даного інструменту полягає в можливості раннього виявлення та ефективного управління ворожістю серед підлітків, що сприяє створенню безпечного та гармонійного соціального середовища. Ось шкали методики "Опитувальник А. Басса та А. Дарки" (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г. Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків:

1. Фізична агресія: Включає використання фізичної сили проти оточуючих, що може проявлятися у формі бійок, штовхань, ударів, нанесення тілесних ушкоджень та інших форм фізичного насильства. Цей тип агресії є найбільш прямим і очевидним проявом агресивної поведінки, який часто викликає серйозні наслідки для жертви.

2. Непряма агресія: Включає використання підступних і прихованих методів, таких як поширення пліток, саркастичні жарти, або неупорядковані вибухи люті, що можуть включати крики, стукіт ногами, биття речей тощо. Ці дії спрямовані на завдання шкоди іншій особі без прямого конфлікту, часто з метою

збереження видимості доброзичливості або уникнення відповідальності за свої дії.

3. Роздратування: Схильність до швидкого виникнення роздратування та готовність виражати свою запальність, різкість або грубість при найменшому збудженні. Люди, схильні до цього виду агресії, часто демонструють невміння контролювати свої емоції, що призводить до частих конфліктів у повсякденному житті.

4. Негативізм: Включає пасивний або активний опір відносно авторитету або керівництва. Це може проявлятися від пасивного супротиву, такого як ігнорування наказів або відмови співпрацювати, до активних дій проти вимог, правил або законів, наприклад, відкритого непокорі або саботажу. Негативізм часто є реакцією на почуття безсилля або несправедливості.

5. Образа: Включає вияв ненависті та заздрості до оточуючих через відчуття гніву або невдоволення кимось конкретним або світом загалом. Люди, які схильні до образи, часто відчувають себе незрозумілими або неправильно трактованими, що призводить до відчуття відчуження і соціальної ізоляції.

6. Підозрілість: Включає недовіру та обережне ставлення до людей, зумовлене переконанням, що оточуючі бажають завдати шкоди. Цей тип агресії може проявлятися у формі постійної настороженості, пошуку прихованих мотивів у діях інших, а також схильності до бачення загроз там, де їх може і не бути.

7. Вербальна агресія: Виявляється через підвищену інтонацію, вереск та негативний зміст словесних висловлювань, таких як погрози, прокляття, образливі або принизливі коментарі. Вербальна агресія часто є засобом емоційного маніпулювання або зниження самооцінки інших, а також може служити способом вираження гніву або фрустрації.

8. Почуття провини: Включає ставлення та дії, що ґрунтуються на переконанні особи в її поганості. Людина, яка відчуває почуття провини, часто вважає себе винною за реальні або уявні помилки, що призводить до поведінки, спрямованої на самопокарання або на спробу компенсувати свій «гріх». Це може

проявлятися у формі самозвинувачень, злісної або безсовісної поведінки, або в прагненні заслужити прощення шляхом жертви власними інтересами. (див. дод Б).

Методика "Тест агресивності" Л. Почебута є комплексним інструментом, який використовується для оцінки різних аспектів агресивності у поведінці особистості. Вона включає в себе кілька шкал, які спрямовані на вимірювання різних форм та проявів агресії. Ось більш детальний опис кожної з шкал:

1. Фізична агресія: Ця шкала визначає схильність особистості до прояву фізичної агресії, оцінюючи частоту та інтенсивність прямих фізичних нападів. До таких дій належать удари, штовхання, бійки, потягування за волосся, кусання, ляпаси та інші форми фізичного насильства. Особи з високим показником фізичної агресії можуть мати тенденцію до вирішення конфліктів шляхом фізичного впливу на інших, що часто призводить до серйозних фізичних та психологічних травм у жертв.

2. Вербальна агресія: Ця шкала вимірює схильність особистості до вираження негативних емоцій через мову. Вербальна агресія може проявлятися в різних формах, таких як сперечання, крики, галас, ображаючі або принизливі коментарі, загрози, прокляття та інші форми словесного насильства. Люди з високим рівнем вербальної агресії часто використовують слова як засіб емоційного тиску або маніпуляції, що може призводити до конфліктів і погіршення стосунків.

3. Предметна агресія: Ця шкала відображає нахил особистості до використання об'єктів або предметів для прояву агресії. Це може включати кидання предметів, руйнування майна, ламання речей, використання зброї або інших об'єктів для нанесення шкоди. Така поведінка часто є індикатором високого рівня внутрішньої напруги та нездатності контролювати свої агресивні імпульси. Предметна агресія може бути дуже руйнівною як для самої особистості, так і для оточуючих.

4. Емоційна агресія: Ця шкала визначає рівень емоційної нестабільності та схильність до прояву агресії через емоційні вибухи. Люди з високим рівнем

емоційної агресії часто демонструють непередбачувану поведінку, швидко втрачають контроль над своїми емоціями та реагують агресивно навіть на незначні подразники. Це може включати спалахи гніву, сльози, крики, емоційні зриви тощо. Високий рівень емоційної агресії свідчить про низький рівень емоційної саморегуляції та високий рівень внутрішньої напруги.

5. Самоагресія: Ця шкала відображає ступінь, до якого особа перебуває у стані внутрішньої дисгармонії та неспокою власного "я". Люди, схильні до самоагресії, можуть демонструвати аутоагресивну поведінку, таку як самопошкодження, самообвинувачення, заниження власної самооцінки та інші форми саморуйнівної поведінки. Вони часто не мають достатньо сильних механізмів психологічного захисту, що робить їх вразливими у середовищі, де присутня агресія. Самоагресія може бути наслідком глибокого внутрішнього конфлікту, тривалого стресу або психологічної травми.

6. Загальний показник агресивності: Ця шкала об'єднує різні аспекти агресивної поведінки, включаючи фізичну та вербальну агресію, а також реактивну агресію на стресові ситуації. Вона дає загальний показник рівня агресивності особистості, відображаючи інтегральну схильність до агресивної поведінки в різних сферах життя. Високий рівень загальної агресії свідчить про комплексну проблему, яка може вимагати всебічного підходу до її вирішення, включаючи психологічну допомогу та навчання методам контролю агресії та управління емоціями.

Кожна з цих шкал допомагає розкрити різні аспекти агресивної поведінки та реакції особистості. Вони можуть використовуватися для розуміння природи агресивних тенденцій, виявлення ризикованих чинників, а також для розробки індивідуальних стратегій управління агресією та конфліктами (див. дод В).

Загалом усі методики є валідними і надійними тож ми не сумніваємось в результатах опитувань, адже вони всі були проведені у комфортній для опитуваного обстановці, із правом анонімності та з дотриманням усіх позитивних критеріїв під час проходження дослідження задля можливості

отримання надійних результатів, щодо виявлення гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці.

У підпункті 2.2. ми представили отримані результати емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому періоді та представлено отримані результати математичної обробки.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження гендерних особливостей прояву агресивності в підлітковому віці

Як вже зазначалось раніше кожен респондент проходив опитування в комфортній атмосфері без наявної втоми, без створення агресивних ситуацій, та в стані фізичного та морального спокою задля уникнення соціально бажаних відповідей проходило опитування анонімно від усіх адміністративних робітників.

Тож узагальнимо отримані дані які були отримані з допомогою методики «Опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінності» (табл. 2.1.).

Таблиця 2.1.

Відсотковий розподіл за показниками гендерних особливостей підлітків

	Гендерні особливості	Кількісний показник	Процентне відношення
Чоловіча стать	Виражена маскулінність	5	25%
	Виражена андрогінність	15	75%
	Виражена фемінність	0	0%
Жіноча стать	Виражена маскулінність	0	0%
	Виражена андрогінність	17	85%
	Виражена фемінність	3	15%

У процесі аналізу даних нашого дослідження ми виявили цікаву особливість, пов'язану з показниками андрогінності. Зокрема, ці показники проявляються у 75% чоловіків і 85% жінок. При цьому андрогінність характеризується гнучкістю поведінки, що дозволяє людині бути одночасно доброю, чутливою, сміливою, рішучою, здатною постояти за себе, підтримувати інших та бути лідером.

Крім того, 25% опитаних юнаків мають виражену маскуліність. Це свідчить про їхню орієнтацію на досягнення успіху, подолання перешкод і самоствердження, при якому будь-які sentimenti відходять на другий план. У таких випадках опитані прагнуть розвивати у собі твердість духу і характеру, нехтуючи при цьому емпатійними проявами.

Серед дівчат, які брали участь у дослідженні, лише 15% мають виражені феміністичні риси. Ці риси включають допомогу іншим, неготовність взяти на себе керівництво та відсутність наполегливості через брак твердості характеру. Також спостерігається ухиляння від відповідальності за прийняття рішень.

Наступною методикою результати якої ми будемо аналізувати є «Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г.Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків (див. табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Відсотковий розподіл за показниками ворожості підлітків

	Показники ворожості	Низький рівень	Процентне відношення	Середній рівень	Процентне відношення	Високий рівень	Процентне відношення
Чоловіча стать	Фізична агресія	0	0%	17	85%	3	15%
	Непряма агресія	0	0%	16	80%	4	20%
	Роздратування	0	0%	3	15%	17	85%
	Негативізм	1	5%	16	80%	3	15%
	Образа	1	5%	14	70%	5	25%
	Підозрілість	2	10%	14	70%	4	20%
	Вербальна агресія	15	75%	3	15%	2	10%
	Почуття провини	0	0%	17	85%	3	15%

Продовження табл. 2.2

Жіноча стать	Фізична агресія	3	15%	17	85%	0	0%
	Непряма агресія	6	30%	13	65%	1	5%
	Роздратування	8	40%	4	20%	8	40%
	Негативізм	3	15%	16	80%	1	5%
	Образа	8	40%	11	55%	1	5%
	Підозрілість	2	10%	9	45%	9	45%
	Вербальна агресія	10	50%	8	40%	2	10%
	Почуття провини	1	5%	18	90%	1	5%

Згідно з аналізом отриманих даних ми можемо побачити, що більшість опитаних юнаків мають середній рівень прояву таких аспектів ворожості як: Фізична агресія (85%), що виражається у застосуванні фізичної сили тільки в дуже агресивному стані; Непряма агресія (80%), що виражається у середньому прояві різних напрямків непрямой агресії до конкретної людини, або до всього; Негативізм (80%), який виражається у тому, що особа вже не має пасивного супротиву, але ще не в повній мірі показує активну протидію в ситуаціях або до людей, що викликають агресивність; Образа (70%), виражається у почуття заздрості та ненависті до навколишнього оточення за реальних чи вигаданих обставин; Підозрілість (70%), що позначає середній рівень впевненості опитаних щодо того, що їм можуть вчинити шкоду; Почуття провини (85%), яке виражається у здебільшого наявності певних думок, щодо того чи є вони поганими людьми які можуть скоїти злі вчинки. Також Роздратування серед опитуваних юнаків здебільшого виражене на високому рівні (85%) прояву, що означає їх надзвичайну схильність до роздратування та готовність виражати запальність, різкість або грубість при найменшому збудженні. Показник Вербальної агресії виражений серед юнаків здебільшого на низькому рівні (75%) прояву, що вказує на здебільшого відсутність підвищеної інтонації, вереску та негативно забарвлених слів серед опитаних.

Щодо опитаних представниць жіночої статі, то їм також притаманні здебільшого середні рівні прояву таких ознак, як: Фізична агресія (85%), що описує їх поведінку як таку, що в ситуаціях, які викликають сильну агресію

будуть застосовуватись фізичні дії; Непряма агресія (65%), вказує на певну схильність до прояву прихованих агресивних дій, але не завжди; Негативізм (80%) , що характеризується переходом від пасивного супротиву об'єкту агресії до активних дій щодо цього об'єкту, але не у всіх ситуаціях; Образа (55%), що може вказувати на середній прояв поведінки, яка викликана почуттям заздрості; Почуття провини (90%), означає наявність певних думок у опитуваних, щодо того, що поганого вони можуть скоїти та своїх докорів сумління. Цікаво, що Роздратування має однаковий рівень розподілу серед низького (40%), що визначає відсутність схильності до роздратування та високого (40%) рівня прояву, що вже свідчить про наявність роздратування та готовність виражати запальність при збудженні. Показник Підозрілість має схожий розподіл серед середнього (45%) та високого (45%) рівня прояву, що може показувати тенденцію опитаних представниць жіночої статі до збільшення рівня переконання, що оточуючі хочуть їм нашкодити. Вираженість Вербальної агресії серед опитаних дівчат здебільшого становить низький рівень (50%) прояву, що може охарактеризувати опитаних, як тих, що не схильні до підвищеної інтонації, вереску та негативно забарвлених слів серед опитаних, але при цьому середній рівень прояву даної ознаки буде вищий ніж в опитуваних юнаків, а саме 40% середнього рівня прояву описаної ознаки для дівчат та 15% середнього рівня у юнаків.

Останньою методикою яку ми будемо аналізувати є "Тест агресивності" Л.Г. Почебута (див. табл. 2.3.).

Таблиця 2.3.

Відсотковий розподіл за показниками агресивності серед підлітків

	Шкали	Низький рівень	Процентне відношення	Середній рівень	Процентне відношення	Високий рівень	Процентне відношення
Чоловіча стать	Вербальна агресія	1	5%	6	30%	13	65%
	Фізична агресія	4	20%	10	50%	6	30%

Продовження табл. 2.3

	Предметна агресія	1	5%	12	60%	7	35%
	Емоційна агресія	15	75%	3	15%	2	10%
	Самоагресія	9	45%	7	35%	4	20%
	Загальний показник агресивності	0	0%	19	95%	1	5%
Жіноча стать	Вербальна агресія	8	40%	8	40%	4	20%
	Фізична агресія	11	55%	8	40%	1	5%
	Предметна агресія	11	55%	4	20%	5	25%
	Емоційна агресія	15	75%	2	10%	3	15%
	Самоагресія	5	25%	9	45%	6	30%
	Загальний показник агресивності	4	20%	15	75%	1	5%

Результати аналізу опитування показують, що для чоловічої статі серед опитуваних більш притаманні середні показники таких аспектів, як: Фізична агресія (50%), що виражається у середній інтенсивності прямих фізичних нападів до об'єкта агресії; Предметна агресія (60%), що показує посередній нахил особистості до використання навколишніх об'єктів або предметів, як до способу викиду агресії; Загальний показник агресивності (95%), що вказує на посередню агресивність до явищ, або людей які можуть дратувати. При цьому на низькому рівні здебільшого виражені показники Емоційна агресія (75%), що виражають певну відсутність вияву агресії через емоційні вибухи або гнів, Самоагресія (45%), що вказує на відсутність агресії спрямованої на себе через самопошкодження. Вербальна агресія притаманна опитуваним на здебільшого високому рівні (65%) і виражається у використанні вербальних форм агресії до об'єкта.

Для жіночої статі будуть притаманні здебільшого низький рівень прояву для показників Фізична агресія (55%), що характеризується здебільшого відсутністю фізичних нападів, а саме ударів, бійок та іншого, Предметна агресія (55%), що визначається здебільшого відсутністю проявів кидання предметів або

руйнування майна, Емоційна агресія (75%), що вказує на можливу відсутність емоційної нестабільності. Також їм будуть притаманні середній рівень прояву показників Самоагресія (45%), що вказує на певний ступінь агресивності до себе через самопошкодження або самознищення, Загальний показник агресивності (75%), що вказує на певну частоту прояву агресивної поведінки. Вербальна агресія в свою чергу розділилась між низьким рівнем прояву (40%), що вказує на повну відсутність схильності до використання грубих слів, образ та погроз та середнім рівнем прояву (40%), що вказує на використання таких лайок, але не на постійній основі.

Для визначення впливу гендерних відмінностей та рівня агресивності ми порівняли результати двох різностатевих груп за U-критерієм Манна-Уїтні з урахуванням таких гіпотез, як: H_0 – відсутність розбіжностей між групами за статтю; H_1 – наявність розбіжностей між групами за статтю. У результаті порівняння ми отримали значущі відмінності за багатьма показниками по всіх, трьох методиках (див. табл. 2.4.; табл. 2.5.; табл. 2.6.).

Таблиця 2.4.

Результати порівняння двох різно статевих груп за ознаками гендерної відмінності

Підсумки з перевірки гіпотези			
	Нульова гіпотеза	Значущість	Рішення
1	Розподіл Шкала маскулінність є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,000 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється.
2	Розподіл Шкала фемінність є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,001 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється.
3	Розподіл Шкала андрогінність є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,091 ^a	Нульова гіпотеза приймається.

Виводяться асимптотичні значущості. Рівень значущості дорівнює 0,050^a. Наводиться точна значущість критерію.

Основною тенденцією, яку ми можемо відстежити за даними таблиці є наявність статевих відмінностей залежно від статі опитуваного, і це не зважаючи на те, що багато опитаних підлітків виказували ознаки андрогінності.

Ми не отримали відмінностей за критерієм андрогінності за статевою ознакою і це на нашу думку очевидно, адже андрогінність усереднює всі гендерні прояви.

Отримані результати допомагають визначити, що обрана методика все ж допомагає у співвідношенні статевих та гендерних ідентичностей у підлітків.

Таблиця 2.5.

Результати порівняння двох різностатевих груп за показниками ворожості

Підсумки з перевірки гіпотези			
	Нульова гіпотеза	Значимість	Рішення
1	Розподіл Фізична агресія є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,001 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється
2	Розподіл Непряма агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,001 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється.
3	Розподіл Роздратування є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,004 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється.
4	Розподіл Негативізм є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,174 ^a	Нульова гіпотеза приймається.
5	Розподіл Образу є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,001 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється.
6	Розподіл Підозрілість є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,201 ^a	Нульова гіпотеза приймається.
7	Розподіл Вербальна агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,355 ^a	Нульова гіпотеза приймається.
8	Розподіл Почуття провини є однаковим для категорій Ваша стать ?	0,383 ^a	Нульова гіпотеза приймається.

Виводяться асимптотичні значущості. Рівень значущості дорівнює 0,050^a. Наводиться точна значущість критерію.

Основною тенденцією, яку ми можемо відстежити за даними таблиці є відмінність таких проявів агресивності, як «Фізична агресія», що виражається у нанесенні тілесних ушкоджень або вступання в бійку, «Непряма агресія», що виражається у прихованих агресивних діях до об'єкта агресії, «Роздратування», що виражається в наявності такого емоційного моменту та готовності в будь-

який момент проявити свою агресію, «Образ», що виражається у проявленні агресивності через певну заздрість до об'єкта агресивності. Якщо порівняти показники, то ми можемо побачити, що усі описані показники більш притаманні чоловічій статі ніж жіночій серед підлітків.

Ми не отримали відмінностей за показниками «Негативізм», «Підозрілість» «Вербальна агресія» та «Почуття провини», що може вказувати на те, що статеві відмінності в нашому випадку за методикою «А. Басса та А. Дарки» не є виразними: ознаки пасивного супротиву чи активної протидії в ситуаціях або до людей, що викликають агресивність; переконання, що оточуючі хочуть їм нашкодити; схильність до підвищеної інтонації, вереску та негативно забарвлених слів; наявність певних думок, щодо того чи є вони поганими людьми які можуть скоїти злі вчинки.

Отримані результати допомагають визначити, що певні прояви агресивності все ж мають для представників іншої статі, а саме чоловічої, більшу привабливість.

Таблиця 2.6.

Результати порівняння двох різно статевих груп за показниками агресивності

Підсумки з перевірки гіпотези			
	Нульова гіпотеза	Значимість	Рішення
1	Розподіл Вербальна агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,002 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється
2	Розподіл Фізична агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,000 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється
3	Розподіл Предметна агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,013 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється
4	Розподіл Емоційна агресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,820 ^a	Нульова гіпотеза приймається.
5	Розподіл Самоагресія є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,201 ^a	Нульова гіпотеза приймається.
6	Розподіл загальний показник є однаковим для категорій Ваша статі ?	0,002 ^a	Нульова гіпотеза відхиляється

Виводяться асимптотичні значущості. Рівень значущості дорівнює 0,050^a. Наводиться точна значущість критерію.

Основною тенденцією, яку ми можемо відстежити за даними таблиці є відмінність таких проявів ворожості, як «Вербальна агресія», що виражається у криках, лайці, нецензурних висловах та словесних образах, «Фізична агресія», що проявляється в участі у бійках, та використанні тіла як прояву агресії, «Предметна агресія», що виражається у вираженні внутрішньої агресивності на зовнішні неживі предмети, «Загальний показник агресивності», що вказує на частоту проявів агресивної поведінки в опитаних підлітків. Якщо порівняти показники, то ми можемо побачити, що усі описані показники більш притаманні чоловічій статі ніж жіночій серед підлітків.

Ми не отримали відмінностей за показниками «Емоційна агресія», та «Самоагресія», що може вказувати на те, що статеві відмінності за методикою «Л. Почебут» не впливають на: наявність емоційної нестабільності, яка може допомагати в проявах агресивності; наявність агресивності до себе, яка проявляється у самознищенні або самопошкодженнях.

Отримані результати допомагають визначити, що певні прояви агресивності все ж мають для представників іншої статі, а саме для чоловічої, більшу привабливість.

Для знаходження кореляції зв'язків нами було використано кореляційний аналіз Пірсона із двостороннім значенням. В ході дослідження ми отримали 26 значущих кореляцій, з них 17 мали прямий значущий зв'язок та 9 – обернений значущий зв'язок (див. табл. 2.7.; табл. 2.8.).

Таблиця 2.7.

Значущий кореляційний зв'язок між показниками гендерних особливостей та показників ворожості

Шкали	Показники кореляції		Значимість та напрям зв'язку
	t-показник	p-рівень (значимість)	
Маскулінність – Фізична агресія	0,397	0,05	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Фізична агресія	-0,361	0,05	Обернений значущий зв'язок

Продовження таблиці 2.7

Андрогінність – Фізична агресія	0,427	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Непряма агресія	0,486	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Непряма агресія	-0,518	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Непряма агресія	0,404	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Роздратування	0,676	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Роздратування	-0,452	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Роздратування	0,471	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Образа	0,564	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Образа	-0,619	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Образа	0,410	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Підозрілість	0,339	0,05	Прямий значущий зв'язок

В процесі кореляційного аналізу між гендерними особливостями та аспектами агресивності за методикою А. Басса та А. Дарки нами було встановлено прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Фізична агресія», що дає нам змогу припустити, що прояв маскулінних ознак проявляє схильність до фізичних атак оточуючих, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Фізична агресія», який дає нам змогу припустити, що наявність фемінних ознак супроводжується відсутністю схильності до фізичних атак оточуючих, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Фізична агресія» надає нам змогу зробити припущення, що люди, які не мають чіткого уявлення щодо своєї гендерної схильності також можуть показувати прояв фізичної агресивності під час подій, які викликають їх. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Непряма агресія», що дає змогу зробити висновок, що наявність маскулінних ознак сприяє використанню підступних способів, або неупорядкованих вибухів

люті, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Непряма агресія», дає змогу припустити, що ознаки фемінності не будуть супроводжуватись схильністю до вибухів люті або використання підступних дій по відношенню до об'єкта агресії, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Непряма агресія», який дає змогу визначити зв'язок між ознаками андрогінності та використанням підступних методів вивільнення агресії на об'єкт агресивності. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Роздратування» дає змогу визначити, що прояв маскулінних ознак також підвищує схильність до роздратування та готовність виражати негативну поведінку при збудженні, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Роздратування» дає право вважати, що наявність виражених фемінних ознак у підлітків також супроводжується зниженням схильності до роздратування та вираження запальності й грубості, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Роздратування» який дає змогу визначити, що прояв андрогінних ознак у підлітків також буде говорити про зростання рівня роздратування й вираження негативних емоцій. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Образа» вказує на зв'язок між проявом маскулінних ознак та підвищенням вияву ненависті та заздрості до оточуючих через відчуття гніву, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Образа» дає змогу визначити, що прояв фемінних ознак знижує прояв ненависті через відчуття невдоволення кимось конкретним або світом загалом, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Образа», який дає змогу зробити висновок, що наявність андрогінних ознак все ж буде сприяти вияву ненависті та заздрості через гнів до оточуючих. Прямий значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Підозрілість», дає нам змогу визначити, що особливості фемінності мають зв'язок із високою підозрілістю до оточення та думкою, що всі завдадуть шкоди.

Таблиця 2.8.

**Значущий кореляційний зв'язок між показниками гендерних
особливостей та показників агресії**

Шкали	Показники кореляції		Значимість та напрям зв'язку
	t-показник	p-рівень (значимість)	
Маскулінність – Вербальна агресія	0,511	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Вербальна агресія	-0,549	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Вербальна агресія	0,462	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Фізична агресія	0,506	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Фізична агресія	-0,644	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Фізична агресія	0,505	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Предметна агресія	0,635	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Предметна агресія	-0,366	0,05	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Предметна агресія	0,486	0,01	Прямий значущий зв'язок
Маскулінність – Самоагресія	-0,419	0,01	Обернений значущий зв'язок
Маскулінність – Загальна агресивність	0,505	0,01	Прямий значущий зв'язок
Фемінність – Загальна агресивність	-0,529	0,01	Обернений значущий зв'язок
Андрогінність – Загальна агресивність	0,465	0,01	Прямий значущий зв'язок

В процесі кореляційного аналізу між гендерними особливостями та аспектами агресивності за методикою Почебут було встановлено прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Вербальна агресія», що дає змогу зробити висновок про підвищення схильності особистості до виявлення негативних емоцій, які виражаються через форму або через зміст вербальних висловлювань до інших осіб за наявності маскулінних ознак, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Вербальна

агресія», який дає змогу говорити про зв'язок прояву фемінних ознак у підлітків і відсутність схильності до словесної агресії в бік інших, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Вербальна агресія» дає змогу зробити висновок, про наявність зв'язку між проявами андрогінності у досліджуваних підлітків та схильністю до вираження негативно забарвлених словесних виразів. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Фізична агресія», дає змогу вважати, що виражена маскулінність впливає на збільшення частоти та інтенсивності прямих фізичних нападів, таких як удари та потяги за волосся, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Фізична агресія», дає змогу припустити, що прояв фемінних особливостей в підлітків негативно впливає на частоту фізичних нападів та бійок в агресивності, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Фізична агресія», дає змогу припустити, що андрогінні підлітки можуть використовувати фізичну агресивність коли знаходяться в ситуації, що потребує агресивних дій. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Предметна агресія» дає змогу зробити висновок, що при наявності маскулінних ознак підлітки будуть частіше використовувати об'єкти або предметів для вияву агресії, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Предметна агресія» надає можливість говорити про відсутність до використання предметів задля викиду агресії при наявності фемінних ознак у підлітків, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Предметна агресія», який дає змогу зробити припущення про зв'язок між проявом андрогінних ознак та киданням предметів та руйнуванням майна. Прямий значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Загальна агресивність» говорить, що підлітки, які мають прояв маскулінних ознак є більш агресивними та мають частіші прояви різних видів агресії, обернений значущий зв'язок між показниками «Фемінність» та «Загальна агресивність», дає змогу вважати, що прояв фемінних ознак серед підлітків зменшує частоту використання агресивних проявів та агресивності взагалі, прямий значущий зв'язок між показниками «Андрогінність» та «Загальна агресивність», який дає зрозуміти, що прояв андрогінності, як гендерної

особливості може збільшувати загальну агресивність та підвищувати її різні прояви. Обернений значущий зв'язок між показниками «Маскулінність» та «Самоагресія», дає змогу вважати, що особливості маскулінності підлітків мають зв'язок із відсутністю стану дисгармонії та неспокою власного "я".

Рекомендації по зниженню проявів агресивності та ворожості у підлітків:

1. «Розвиток самоповаги та самооцінки»:

- «Позитивне підкріплення»: Для розвитку самоповаги у підлітків важливо створити сприятливі умови, в яких їхні успіхи будуть помічені та визнані. Навіть найменші досягнення мають отримувати позитивну оцінку, що сприятиме зростанню їхньої самооцінки. Важливо, щоб підлітки відчували підтримку з боку дорослих та однолітків, що допоможе їм розвинути впевненість у власних силах та мотивацію до подальших досягнень.

- «Визначення сильних сторін»: Допомога підліткам у виявленні та розумінні їхніх сильних сторін та талантів є важливим етапом у розвитку самоповаги. Для цього можна проводити різні активності, такі як тести на самопізнання, обговорення досягнень, творчі завдання та інші методи, що сприяють саморефлексії. Важливо, щоб підлітки усвідомлювали свої унікальні здібності та використовували їх для досягнення успіхів у різних сферах життя.

- «Заняття, спрямовані на особистісний розвиток»: Організація тренінгів та семінарів, спрямованих на розвиток навичок саморефлексії, постановки цілей та планування досягнень, є важливим аспектом у розвитку самоповаги у підлітків. Такі заняття допоможуть їм усвідомити свої можливості, розвинути навички планування та досягнення цілей, що сприятиме формуванню позитивного уявлення про себе.

2. «Підтримка сімейних відносин»:

- «Сімейна терапія»: Для зміцнення сімейних відносин важливо залучати сім'ю до терапії, яка допоможе розібратися з існуючими проблемами та навчить ефективнішого спілкування. Сімейна терапія сприяє розвитку довіри та

взаєморозуміння між членами сім'ї, що є важливим для створення здорової та гармонійної атмосфери вдома.

- «Сімейні заходи»: Організація спільних заходів для сімей, таких як пікніки, ігри, сімейні вечори, сприяє зміцненню родинних зв'язків та створенню позитивних спільних вражень. Важливо, щоб члени сім'ї проводили час разом, насолоджуючись спілкуванням та спільними активностями, що сприяє зміцненню емоційних зв'язків.

- «Освіта для батьків»: Проведення лекцій та семінарів для батьків є важливим аспектом підтримки сімейних відносин. Освіта для батьків допомагає їм краще розуміти психологічні потреби своїх дітей та надавати їм належну підтримку. Це сприяє створенню здорової та підтримуючої атмосфери вдома, що є важливим для гармонійного розвитку підлітків.

3. «Освітні програми»:

- «Інформаційні кампанії»: Проведення освітніх кампаній у школах та громадах сприяє підвищенню обізнаності про негативні наслідки агресії та способи її попередження. Важливо, щоб підлітки розуміли, які наслідки може мати агресивна поведінка та які є ефективні методи запобігання конфліктам.

- «Тренінги з емоційного інтелекту»: Організація тренінгів, де підлітки навчаються розпізнавати та керувати своїми емоціями, розвивати емпатію та розуміти емоції інших, є важливим аспектом у розвитку соціальних навичок. Тренінги з емоційного інтелекту допомагають підліткам краще розуміти себе та інших, що сприяє ефективнішому спілкуванню та зниженню рівня агресії.

- «Рольові ігри та моделювання ситуацій»: Використання рольових ігор для моделювання конфліктних ситуацій та навчання підлітків ефективним методам їх вирішення є важливим аспектом у розвитку навичок конфліктології. Рольові ігри допомагають підліткам навчитися конструктивно вирішувати конфлікти та запобігати агресивній поведінці.

4. «Розвиток соціальних навичок»:

- «Комунікативні тренінги»: Навчання підлітків навичкам активного слухання, ефективного висловлювання своїх думок та почуттів, а також

способам запобігання конфліктам є важливим аспектом у розвитку соціальних навичок. Комунікативні тренінги допомагають підліткам краще взаємодіяти з оточуючими, що сприяє створенню позитивних стосунків та зниженню рівня конфліктів.

- «Групові проекти та волонтерство»: Заохочення участі у групових проектах та волонтерській діяльності сприяє розвитку почуття спільності та відповідальності.

Підлітки, які беруть участь у групових проектах та волонтерській діяльності, навчаються співпрацювати з іншими, що сприяє розвитку соціальних навичок та зниженню рівня агресії.

- «Тренінги з лідерства»: Організація тренінгів, спрямованих на розвиток лідерських навичок, допомагає підліткам розвинути впевненість у собі та навчитися ефективно керувати групою. Тренінги з лідерства сприяють розвитку відповідальності та здатності приймати рішення, що є важливими аспектами соціальних навичок.

5. «Розвиток здорових способів самовираження»:

- «Творчі заняття»: Створення можливостей для підлітків займатися творчістю, такою як малювання, музика, танці або театр, є важливим аспектом у розвитку здорових способів самовираження. Творчість є потужним засобом для вираження емоцій та зниження рівня стресу.

- «Спортивні заходи»: Заохочення участі у спортивних заходах допомагає знижувати рівень стресу та агресії через фізичну активність. Спорт сприяє розвитку самодисципліни та командної роботи, що є важливими аспектами здорового способу життя.

- «Журналістика та письмо»: Заохочення ведення щоденників або участі у шкільних газетах допомагає підліткам краще зрозуміти себе та знизити емоційну напругу. Письмове вираження думок і почуттів є важливим аспектом саморефлексії та особистісного розвитку.

6. «Забезпечення доступу до психологічної підтримки»:

- «Шкільні психологи»: Забезпечення наявності шкільних психологів, до яких підлітки можуть звертатися за допомогою в будь-який час, є важливим аспектом психологічної підтримки. Шкільні психологи можуть надавати необхідну допомогу та підтримку у вирішенні особистих та соціальних проблем.

- «Гарячі лінії підтримки»: Організація гарячих ліній, куди підлітки можуть телефонувати для отримання анонімної психологічної підтримки, є важливим аспектом у забезпеченні доступу до психологічної допомоги. Гарячі лінії підтримки допомагають підліткам отримати необхідну допомогу у кризових ситуаціях.

- «Групи підтримки»: Створення груп підтримки, де підлітки можуть обговорювати свої проблеми з однолітками та отримувати підтримку від професіоналів, є також неодмінною допомогою при боротьбі з агресивністю, особливо наявність таких груп необхідна в теперішній період коли діти не знають як реагувати на постійно змінні зовнішні умови.

Ці рекомендації створюють комплексний підхід, який допоможе підліткам знизити агресивність, розвинути емоційну стійкість та побудувати здорові стосунки з оточуючими.

Висновки до 2 розділу

Методика «Опитувальник С. Бем з вивчення маскулінності-фемінності» використовується задля визначення маскулінності та фемінності, але при цьому є нахил на визначення андрогінності опитуваних.

Методика «Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г. Цукермана) для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків» використовується задля визначення рівня агресивності за шкалами: фізична агресія, непряма агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Методика «Тест агресивності» Л. Почебут використовується задля визначення агресивності за ознаками шкал: вербальна агресія, фізична агресія, предметна агресія, емоційна агресія та самоагресія.

Учасники дослідження показали здебільшого андрогінність, як гендерну особливість через, що можна зробити припущення, що учні шостих класів, ще продовжують шлях усвідомлення своєї гендерності. Також було виявлено, що чоловіча стать, не мала проявів чистої фемінності, а жіноча – чистої маскулінності. В ході дослідження було виявлено, що представникам чоловічої статі серед опитаних підлітків більш притаманні високий рівень роздратування та загалом вища тенденція до різних проявів агресивності, а жіночій статі більш притаманні низькі з нахилом до середніх рівнів проявів агресивності. Цікаво також, що за опитувальником А. Баса та А. Дарки юнаки підлітки мали низький рівень вербальної агресивності, а за Л. Почебут мали високий рівень вербальної агресивності, що потребує подальшого вивчення. Загалом, за показниками обидвох методик на агресивність, можна зробити висновок, що дівчата підлітки, є менш агресивними ніж юнаки того ж віку.

Отже, при роботі з U-критерієм Манна-Уїтні ми вивели дві гіпотези H_0 – відсутність розбіжностей між групами за статтю; H_1 – наявність розбіжностей між групами за статтю; В ході аналізу ми виявили, що в нашому дослідженні існують розбіжності за показниками маскулінності та фемінності, також в другій методиці ми маємо розбіжності за шкалами Фізична агресія, Непряма агресія, Роздратування та Образа, а в третій методиці ми будемо мати розбіжності за показниками у шкалах Вербальна агресія, Фізична агресія, Предметна агресія та Загальний показник агресивності. Це доводить, що статеві особливості впливають на певні види агресивності, а саме на агресивність, що проявляється вербально та фізично, згідно з результатами ми можемо зробити висновок, що опитані нами жінки підлітки більше схильні до підозрілості або прихованих проявів агресивності, а чоловіки більш схильні до фізичних проявів.

В ході проведення кореляції для незалежних вибірок було визначено, що в нашому дослідженні за статевими відмінностями існують розбіжності за

показниками маскулінності та фемінності, також в другій методиці ми маємо розбіжності за шкалами Фізична агресія, Непряма агресія, Роздратування та Образа, а в третій методиці ми будемо мати розбіжності за показниками у шкалах Вербальна агресія, Фізична агресія, Предметна агресія та Загальний показник агресивності. Це доводить, що статеві особливості впливають на певні види агресивності, а саме на агресивність, що проявляється вербально та фізично, згідно з результатами ми можемо зробити висновок, що опитані нами жінки підлітки більше схильні до підозрілості або прихованих проявів агресивності, а чоловіки більш схильні до фізичних, вербальних та емоційних проявів.

Отже, у результаті кореляційного аналізу було виявлено, що маскулінність має прямий значущий зв'язок із фізичною агресією, непрямою агресією, роздратуванням, образою, вербальною агресією, предметною агресією та загальною агресивністю, а також маскулінність має обернений значущий зв'язок із самоагресією. Фемінність має обернений значущий зв'язок із фізичною агресією, непрямою агресією, роздратуванням, образою, вербальною агресією, предметною агресією та загальною агресивністю, а також прямий значущий зв'язок із підозрілістю. Андрогінність має прямий значущий зв'язок із фізичною агресією, непрямою агресією, роздратуванням, образою, вербальною агресією, предметною агресією та загальною агресивністю.

ВИСНОВКИ

1. Насамперед було проаналізовано теоретичні підходи до розгляду проблеми агресивності у сучасній психологічній літературі. Було визначено особливості тлумачення поняття агресивності, яка, на думку дослідників, є усвідомлюваною або неусвідомлюваною схильністю до агресивної поведінки. Агресія, у свою чергу, розглядається як форма поведінки, що належить до девіантних форм.

Дослідження також показали, що людина, яка виявляє агресивну поведінку, може завдавати фізичну, матеріальну або моральну шкоду іншим. Це вказує на широкий спектр можливих проявів агресії, які можуть мати різні негативні наслідки для оточуючих. Крім того, агресивність часто супроводжується іншими негативними типами поведінки, що лише ускладнює її виявлення та може призвести до більш серйозних проблем у соціальній взаємодії.

Також було підкреслено, що агресивність може бути не тільки формою поведінки, але й особливим психологічним станом. Цей стан характеризується підвищеною напруженістю, роздратуванням і схильністю до агресивних реакцій. Таким чином, агресивність можна розглядати як складне і багатогранне явище, що має як поведінкові, так і емоційні компоненти.

2. Також було визначено гендерні відмінності у проявах агресивності у підлітковому віці. З'ясувалося, що подібний стан, а також агресивна поведінка, є особливо поширеними у цей період життя. Було встановлено, що у контексті гендерних особливостей виділяють такі статево-рольові типи, які визначають прояви агресивності: маскулінний, фемінний, андрогінний та недиференційований.

Згідно з цими типами було встановлено, що хлопці з маскулінним типом поведінки демонструють більш виражені прояви агресивності порівняно з фемінними хлопцями. Маскулінні хлопці частіше виявляють відкриту агресію, таку як фізичні сутички або вербальні напади, оскільки ця поведінка вважається соціально прийнятною для них.

Разом з тим, фемінні дівчата характеризуються проявами аутоагресії, тобто заподіянням шкоди самим собі. Вони можуть демонструвати самообвинувачення, депресивні стани або навіть схильність до самопошкодження. Це пов'язано з тим, що суспільство часто засуджує відкриту агресивність у дівчат, змушуючи їх звертати агресію на себе.

Окрім цього, виникненню гендерних відмінностей сприяють також і гендерні стереотипи. Згідно з цими стереотипами, агресивність для хлопців є цілком нормальною і навіть очікуваною, тоді як агресивність у дівчат засуджується суспільством. Це створює додатковий тиск на підлітків, формуючи їх поведінку відповідно до соціальних очікувань і обмежень.

Таким чином, розуміння гендерних відмінностей у проявах агресивності у підлітковому віці є важливим для розробки ефективних методів профілактики та корекції агресивної поведінки, а також для підтримки психологічного здоров'я підлітків.

3. В рамках емпіричного дослідження були залучені учні 6-7 класів Спеціалізованої школи № 135 м. Києва й вибірка склала 20 осіб жіночої статі та 20 осіб чоловічої статі, також опитування проводилось під час спокійного та мирного настрою аби унеможливити початкову агресивність.

4. Було виявлено, що опитувані мають більш виражені ознаки андрогінності, де 75% для чоловічої статі, 85% для жіночої статі, що виражається у представленні значущих рис як чоловічого, так і жіночого типів, при чому ці риси гармонують між собою і надають кращої адаптованості андрогінам, велика м'якість, стійкість у соціальних контактах та відсутність різко виражених домінантно-агресивних тенденцій у спілкуванні ніяк не пов'язані із зниженням впевненості у собі, а навпаки проявляються на тлі збереження високої самоповаги, впевненості у собі та самоприйняття. Також за Опитувальником ворожості було виявлено, що представники чоловічої статі мають здебільшого прояв середнього рівня таких аспектів ворожості: Фізична агресія (85%), що проявляється в застосуванні фізичної сили лише в агресивних ситуаціях; Непряма агресія (80%), яка виявляється у різних формах непрямой агресії; Негативізм (80%), що виявляється

у відсутності пасивного супротиву, але не завжди в активних діях; Образа (70%), що проявляється у почуттях заздрості та ненависті; Підозрілість (70%), що свідчить про середню впевненість щодо можливості зазнати шкоди; Почуття провини (85%), що виявляється у певних думках щодо можливості скоєння негативних вчинків. Роздратування серед юнаків переважно високе (85%), що свідчить про їхню схильність до роздратування та готовність виражати запальність. Показник вербальної агресії серед юнаків переважно низький (75%), що вказує на відсутність підвищеної інтонації та негативно забарвлених слів.

Щодо жіночої статі, вони в основному проявляють середні рівні ознак: Фізична агресія (85%), Непряма агресія (65%), Негативізм (80%), Образа (55%), Підозрілість (90%), Почуття провини (90%). Рівень роздратування та підозрілості має подібний розподіл між низьким і високим рівнями. Виразність вербальної агресії серед дівчат переважно низька (50%). За Опитувальником агресивності було виявлено, що Результати аналізу опитування показують, що для юнаків серед опитаних переважають середні показники таких аспектів ворожості: Фізична агресія (50%), яка виявляється у середній інтенсивності прямих фізичних нападів; Предметна агресія (60%), що характеризується посереднім нахилом до використання предметів як засобу викиду агресії; Загальний показник агресивності (95%), який вказує на середню агресивність до подразників. При цьому, Емоційна агресія (75%) та Самоагресія (45%) переважно виражені на низькому рівні. Вербальна агресія характерна опитуваним переважно на високому рівні (65%).

Для дівчат в основному характерний низький рівень виявлення таких ознак ворожості: Фізична агресія (55%), Предметна агресія (55%), та Емоційна агресія (75%). Середні рівні прояву спостерігаються для Самоагресії (45%) та Загального показника агресивності (75%). Вербальна агресія поділилась між низьким (40%) та середнім (40%) рівнями прояву.

В процесі використанні U-критерію Манна-Уїтні було виявлено, що ми маємо розбіжності за статтю в гендерних особливостях, та особливостях агресивної поведінки. Таким чином ми можемо зробити висновок,

що стать має гендерну відповідність, а також те, що стать впливає на прояв агресивності поведінки, а саме основною тенденцією, яку ми можемо відстежити за даними таблиці, є відмінність у проявах агресивності між чоловічою та жіночою статтю серед підлітків. Зокрема, розглянемо кілька видів агресії:

1. Фізична агресія – це форма агресивної поведінки, яка проявляється через нанесення тілесних ушкоджень або вступання в бійку. Така агресія спрямована на безпосереднє завдання фізичної шкоди іншій особі. Дані показують, що фізична агресія більш притаманна підліткам чоловічої статі, ніж підліткам жіночої статі. Це може бути пов'язано з соціальними та культурними нормами, які частіше сприймають фізичну агресію у хлопців як прийнятний спосіб вираження емоцій.

2. Непряма агресія – це агресивні дії, які не спрямовані безпосередньо на об'єкт агресії, а здійснюються опосередковано. Приклади такої агресії включають розповсюдження чуток, саботаж або інші приховані форми агресивної поведінки. Показники непрямої агресії також виявляються вищими у чоловічої статі.

3. Роздратування – це емоційний стан, який проявляється в готовності в будь-який момент проявити свою агресію. Цей показник відображає внутрішню напругу і схильність до швидкого виникнення агресивних реакцій у відповідь на зовнішні подразники. Результати показують, що роздратування більш характерне для чоловічої статі.

4. Образа – це форма агресивної поведінки, яка виникає через заздрість або почуття несправедливості стосовно об'єкта агресії. Така агресія проявляється у формі словесних образ або пасивно-агресивних дій. Показники образи також вищі серед підлітків чоловічої статі.

5. Вербальна агресія – це агресивна поведінка, що виражається через крики, лайку, нецензурні вислови та словесні образи. Така агресія спрямована на завдання психологічного дискомфорту через слова. Дані показують, що вербальна агресія більш притаманна підліткам чоловічої статі.

6. Предметна агресія – це вираження внутрішньої агресивності на зовнішні неживі предмети. Наприклад, підлітки можуть бити або ламати речі, щоб зняти внутрішню напругу. Показники предметної агресії також вищі серед хлопців.

7. Загальний показник агресивності – це інтегральний показник, який вказує на частоту проявів агресивної поведінки серед опитаних підлітків. Аналіз даних показує, що загальний рівень агресивності є вищим у чоловічої статі.

Було виявлено декілька значущих зв'язків між гендерними особливостями та агресивністю підлітків, а саме: Прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Фізичною агресією", що вказує на те, що люди з вираженими маскулініними ознаками мають більшу схильність до фізичних нападів на інших; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Фізичною агресією", що свідчить про те, що наявність фемінних ознак супроводжується меншою схильністю до фізичної агресії; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Фізичною агресією" дозволяє припустити, що люди без чіткого визначення гендерної приналежності також можуть виявляти фізичну агресію у конфліктних ситуаціях; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Непряма агресія", що вказує на те, що люди з вираженими маскулініними ознаками частіше використовують підступні методи або вибухи гніву; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Непряма агресія" свідчить про те, що виразні фемінні ознаки не супроводжуються схильністю до вибухів гніву чи підступних дій; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Непряма агресія" дозволяє визначити зв'язок між андрогінними ознаками та використанням підступних методів вираження агресії; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Роздратуванням" свідчить про те, що люди з вираженими маскулініними ознаками мають більшу схильність до роздратування та негативної поведінки у випадку збудження; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Роздратуванням" вказує на те, що виразні фемінні риси зменшують рівень роздратування та виявлення негативних емоцій; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Роздратуванням" дозволяє визначити зв'язок між андрогінними ознаками та вираженням роздратування та негативних емоцій; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Образою" свідчить про те, що люди з вираженими

маскулінними ознаками частіше виявляють ненависть та заздрість через почуття гніву; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Образою" вказує на те, що виразні фемінні риси зменшують прояв ненависті через невдоволення особою або світом загалом; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Образою" дозволяє зрозуміти, що наявність андрогінних ознак сприяє вияву ненависті та заздрості через гнів до оточуючих; прямий зв'язок між "Фемінністю" та "Підозрілістю" показує, що особливості фемінності пов'язані з високим рівнем підозрілості до інших та переконанням у тому, що всі можуть заподіяти шкоду; прямий зв'язок між рівнем "Маскулінності" та "Вербальною агресією", що підтверджує підвищену схильність особистості до виявлення негативних емоцій у вербальних висловлюваннях, коли є маскулінні ознаки; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Вербальною агресією", що свідчить про меншу схильність до словесної агресії від осіб з вираженими фемінними рисами; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Вербальною агресією" також підтверджує наявність зв'язку між андрогінними ознаками та готовністю виражати негативні словесні вирази; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Фізичною агресією", що показує збільшення інтенсивності фізичних нападів у людей з вираженою маскулінністю; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Фізичною агресією" свідчить про меншу схильність до фізичних нападів у підлітків з вираженими фемінними рисами; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Фізичною агресією" показує наявність агресивної поведінки у підлітків з андрогінними ознаками в певних ситуаціях; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Предметною агресією", що показує схильність до використання предметів для виявлення агресії у людей з маскулінними ознаками; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Предметною агресією" свідчить про меншу схильність до використання предметів для агресивних проявів у підлітків з фемінними рисами; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Предметною агресією" підтверджує зв'язок між андрогінними ознаками та використанням предметів для агресивних дій; прямий зв'язок між "Маскулінністю" та "Загальною агресивністю" вказує на те, що люди з вираженою маскулінністю частіше та інтенсивніше виявляють різні види

агресії; обернений зв'язок між "Фемінністю" та "Загальною агресивністю" свідчить про меншу схильність до агресивних проявів у підлітків з фемінними рисами; прямий зв'язок між "Андрогінністю" та "Загальною агресивністю" підтверджує, що андрогінність може підвищувати загальну агресивність та її різні прояви; обернений зв'язок між "Маскулінністю" та "Самоагресією" вказує на те, що люди з вираженою маскулінністю менше схильні до вияву внутрішньої агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aggressiveness and social aggression in the youth environment: philosophical and psychological field of interpretation. URL: https://www.researchgate.net/publication/325111317_Aggressiveness_and_social_aggression_in_the_youth_environment_Philosophical_and_psychological_field_of_interpretation (дата звернення: 15.03.23)
2. Філософський енциклопедичний словник. URL: <http://slovopedia.org.ua/104/53392/1082554.html> (дата звернення: 15.03.23)
3. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
4. Shestakova E.G., Dorfman L.Ya. Aggressive behavior and aggressiveness of a person. Education and Science. 2009. No. 7 (64). pp. 51-63.
5. Mishota V.A. On the Issue of Extremist Manifestations in the Youth Environment. In: Jurisprudence, 2010. n. 3, pp. 109-117.
6. Rean A.A. Aggression and Aggressiveness of Personality. In: Psychological journal. 1996. vol. 5, pp. 3-18.
7. Kant I. Critique of pure reason. URL: <https://t1p.de/tcljw> (дата звернення: 20.03.23)
8. Freud Z. Beyond the Pleasure Principle. URL: https://www.libraryofsocialscience.com/assets/pdf/freud_beyond_the_pleasure_principle.pdf (дата звернення: 20.03.23)
9. Escape from Freedom. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Escape_from_Freedom (дата звернення: 20.03.23)
10. The Neurotic Personality of Our Time Hardcover. URL: <https://t1p.de/97th0> (дата звернення: 20.03.23)
11. Marcuse G. Critical Theory of Society. URL: https://monoskop.org/images/c/c5/MARCUSE_Herbert_-_Coll._papers_2_-_Toward_a_critical_theory_of_society.pdf

12. Aggression Its Causes, Consequences, and Control. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/aggression-its-causes-consequences-and-control-0> (дата звернення: 20.04.23)
13. Aggressive behaviour in children and youth. URL: <https://www.camh.ca/en/health-info/guides-and-publications/aggressive-behaviour-in-children-and-youth>
14. Психологічні особливості агресивної поведінки. URL: <https://web.znu.edu.ua/psychologicalservice//docs/kuratoram/psikhologichni-osoblivosti-agresivnoyi-povedinki.pdf> (дата звернення: 20.04.23)
15. Пранченко О.К. Розвиток гендерної толерантності при вирішенні міжособистісних конфліктів у юнацькому віці. Кваліфікаційна робота 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». 2021. 238 с.
16. Алексеева А.В. Структура психологічної статі та формування особистісної ідентичності. *Наукові записки. Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. 2004. Вип. 24. с. 61 – 71.
17. Bakan D. The duality of human existence. Chicago, CA: Rand McNally. 1966.
18. Maltz D. N., & Booker R. A. A cultural approach to male–female miscommunication. In J. J. Gumperz (Ed.), *Language and social identity* (pp. 195–216). New York: Cambridge University Press. 2015/
19. Galen B. R., & Underwood, M. K. A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology*. 1997. 33(4), 589-600.
20. Crick N. R., Casas, J. F., & Nelson D. A. (2002). Toward a more comprehensive understanding of peer maltreatment: Studies of relational victimization. *Current Directions in Psychological Science*. 2002, 11, 98-101.
21. Toldos M. P. Sex and age differences in self -estimated physical, verbal and indirect aggression in Spanish adolescents. *Aggressive Behaviour*, 2005. 31, 13-23.
22. Benítez J., & Justicia F. El maltrato entre iguales: descripción y análisis del fenómeno. *Revista Electrónica de Investigación Psicoeducativa*, 2006. 4, 151-170.

23. Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія : навчально-методичний посібник для здобувачів другої (бакалаврської) вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія. Харків : Друкарня Мадрид, 2021. 155 с.
24. Гендерні особливості особистісних рис підлітка. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/153582057.pdf> (дата звернення: 01.05.23)
25. Baron R., Richardson D. Aggression. 1997 by Plenum Press, New York.
26. Кравчук С.Л. Особливості агресивних проявів особистості в залежності від її гендерної ролі. *Психологія: Зб. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова*. 2000. Вип. 3 (10). с. 87-92.
27. Moretti, M. M., Holland, R., & McKay, S. Self-other representations and relational and overt aggression in adolescent girls and boys. *Behavioral Sciences and the Law. Special Issue: Youth Violence*, 2001. 19(1), 109-126.
28. Crick N. R., & Bigbee M. A. Relational and overt forms of peer victimization: A multi-informant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1988. 66, 337– 347
29. Cerezo F. Análisis comparativo de variables socio-afectivas diferenciales entre los implicados en bullying. Estudio de un caso de víctima-provocador. *Anuario de Psicología Clínica y de la Salud*, 2006. 2, 27-34.
30. Grossman, D. (2013). Videogames as ‘murder simulators.’ *Variety*
31. Ye, D.Y. (2020). Video gaming and behavioral disorders associated with mass shootings [Unpublished master’s thesis]. Naval Postgraduate School. <https://hdl.handle.net/10945/66053> (дата звернення: 02.05.23)
32. 45% американських підлітків майже постійно перебувають онлайн – опитування. ГРЛ: <https://ms.detector.media/media-i-diti/post/21271/2018-06-04-45-amerykanskykh-pidlitkiv-mayzhe-postiyno-perebuvayut-onlayn-opytuvannya/> (дата звернення: 02.05.23)
33. Loeber R, Hay D. Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of Psychology*. 1997;48:371–410.

34. Tolan PH, Gorman-Smith D, Loeber R. Developmental timing of onsets of disruptive behaviors and later delinquency of inner-city youth. *Journal of Child and Family Studies*. 2000;9(2):203–220.
35. Слободюк С. П. Психологічні особливості агресивності молодших підлітків на етапі адаптації до нових умов навчання: кваліфікаційна робота. Кривий Ріг: КДПУ, 2022. 106 с.
36. Сподобаєва А. Д. Агресивність у підлітковому віці: причини, профілактика. *Інсайт: психологічні виміри суспільства : матер. міжнар. конф.* Ред. кол. І. С. Попович, С. І. Бабатіна, І. Р. Крупник. Херсон: ВД «Гельветика», 2019. Вип.1(16). С. 264 – 266.
37. Павелків В. Р. Агресія як феномен сучасності в системах молодіжних субкультур. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип.31. С. 293 – 303.
38. Фром Е. Анатомія людської деструктивності: пер. с англ. 2022. URL: <https://sites.google.com/site/persodzerela2semestr/home/from-e-anatomia-ludskoie-destruktivnosti>. (дата звернення 06.05.23).
39. Кукурудза Тетяна Причини виникнення підліткової агресії. *Social Work and Education*. 2014. №1, С. 76 – 81.
40. Дзюбенко О. А. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі: дис. канд.псих. наук: 19.00.07. Київ. 2013. С. 201 – 209.
41. Василенко І. А., Тарарака І. С. Агресивність та особливості статусного положення підлітків. *Традиції та новації сучасної освіти в Україні. Наука і освіта*. №3. 2013. С.44 – 46.
42. Будіянський М. Ф. Особливості прояву агресивності в підлітків. *Традиції та новації сучасної освіти в Україні «Наука і освіта»*. №3. 2013. С. 36 – 38.
43. Галушко Л. Я. Психологічна корекція агресивної поведінки у ранній юності засобами мистецтва. *Психологія: теорія і практика*. Вип.2(2). 2018. С. 110 – 118.

44. Гребінь Н. В. Федчун М. Ю. Особливості агресивної поведінки підлітків із підвищеним рівнем переживання страхів. *Психологія особистості*. 2020. С. 119 – 124.
45. Журавель Т. В. Попередження агресивної поведінки підлітків як наслідку насильства в сім'ї. *Соціально-педагогічна підтримка сім'ї з дитиною : матеріали Всеукраїнського наук.-практ. семінару*. Запоріжжя: НЗУ, 2014. С. 26 – 28.
46. Пенькова О. І. Психологічні аспекти саморегуляції особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. №9. 2016. С. 393 – 399.
47. Татьянчиков А. О. Особливості розумових операцій у зв'язку з адаптацією підлітків до навчання в основній школі. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип.45(1). С. 235 – 242.
48. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці. *Психологічні перспективи*. Вип.17. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. С. 273 – 280.
49. Сучасна психологія: проблеми та перспективи. *Збірник наукових праць*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2021. 160 с.
50. Максименко С. Д., Кузікова С. Б. & Зливков В. Л. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. 2017. 540 с.
51. Кісіль З. Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. *Науковий вісник. Львівського державного університету внутрішніх справ*. №1. 2015. 32 с.
52. Боровик М. В. Впровадження тренінгів в процес підготовки студентів вищих навчальних закладів. 2015. URL: https://mmgh.kname.edu.ua/images/Borovik/borovik_m_article_4.pdf. (дата звернення 10.05.23).
53. Белей М. Д. Психологічна сутність агресії та її вплив на девіантну поведінку підлітків: методичні рекомендації для студентів спеціальностей. *Практична*

психологія в галузі освіти. Івано-Франківськ: Приватний підприємець Бойчук А. Б., 2019. 102 с.

54. Бафталовська Н. Я. Агресивна поведінка підлітків. *Шкільному психологу усе для роботи*. 2010. №6. С. 9 – 11.

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностика маскулінності – фемінності (С. Бем)

Інструкція «Відповідайте на кожне твердження «так» (+) або «ні» (–), оцінюючи цим наявність чи відсутність у себе названих якостей».

1. Вірить у себе	31. Швидкий у прийнятті рішень
2. Вміє поступатися	32. Той, хто співчуває
3. Здатний допомогти	33. Щирий
4. Схильний захищати свої погляди	34. Покладається лише він (самодостатній)
5. Життєрадісний	35. Здібний втішити
6. Похмурий	36. Марнослашний
7. Незалежний	37. Владний
8. Сором'язливий	38. Хто має тихий голос
9. Совісний	39. Привабливий
10. Атлетичний	40. Мужній
11. Нижній	41. Теплий, серцевий
12. Театральний	42. Урочистий, важливий
13. Наполегливий	43. Хто має власну позицію
14. Палкий на лестоці	44. М'який
15. Удачливий	45. Хто вміє дружити
16. Сильна особистість	46. Агресивний
17. Відданий	47. Довірливий
18. Непередбачуваний	48. Малорезультативний
19. Сильний	49. Схильний вести у себе
20. Жіночий	50. Інфантильний
21. Надійний	51. Адаптивний, що пристосовується
22. Аналітичний	52. Індивідуаліст
23. Хто вміє співчувати	53. Не любить лайки
24. Ревнивий	54. Не систематичний
25. Здатний до лідерства	55. Хто має дух змагання
26. Той, хто піклується про людей	56. Хто любить дітей
27. Прямий, правдивий	57. Тактовний
28. Схильний до ризику	58. Амбіційний, честолюбний
29. Розуміє інших	99. Спокійний
30. Прихований	60. Традиційний, схильний до умовностей.

Блан відповідей:

№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь	№	Відповідь
	ь		ь		ь		ь		ь		ь
1		11		21		31		41		51	
		.		.		.		.		.	
2		12		22		32		42		52	
3		13		23		33		43		53	

4		14		24		34		44		54	
5		15		25		35		45		55	
6		16		26		36		46		56	
7		17		27		37		47		57	
8		18		28		38		48		58	
9		19		29		39		49		59	
10		20		30		40		50		60	
.											

Ключ до опитувальника:

Маскулінність (відповідь «так»)	1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58.
Фемінінність (відповідь «так»)	2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 36, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Обробка результатів:

За кожний збіг відповіді з ключем нараховується один бал. Потім визначаються показники фемінності (F) та маскулінності (M) відповідно з наступними формулами:

$$F = \frac{\text{Сума балів за фемінінністю}}{20}$$

$$M = \frac{\text{Сума балів за маскулінністю}}{20}$$

Основний індекс IS визначається як $IS = (F - M) * 2,322/$

Інтерпретація: Якщо величина індексу IS укладена в межах від -1 до +1, роблять висновок про андрогінність. Якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), робиться висновок про маскулінність, а якщо індекс більший за +1 ($IS > 1$) – про фемінінність.

При цьому у випадку, коли $IS < -2,025$ говорять про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ - про яскраво виражену фемінінність.

На підставі отриманих даних виділяють чотири статево-рольових типи:

- маскулінний – високі показники маскулінності та низькі – фемінінності;
- фемінінний – високі показники фемінінності та низькі – маскулінності;
- андрогінний – високі показники як маскулінності, так і фемінінності;
- недиференційований – низькі показники маскулінності, та фемінінності.

«Опитувальник А. Басса та А. Дарки» (скорочена адаптація для дітей та підлітків Г. Цукермана)

для діагностики особливостей прояву ворожості підлітків.

Інструкція: Дорогий друже, слухаючи або читаючи подані нижче твердження, приміряй, наскільки вони відповідають твоїй поведінці. На запитання відповідай «Так» або «Ні», поставивши у бланку відповідей відповідно «+» або «-».

Текст опитувальника:

1. Якщо я розсерджуся, я можу ударити кого-небудь.
2. Іноді я дратуюся настільки, що кидаю який-небудь предмет.
3. Я легко дратуюся, але швидко заспокоююся.
4. Поки мене не попросять по-хорошому, я не виконаю прохання.
5. Мені здається, що доля до мене несправедлива.
6. Я знаю, що люди говорять про мене за спиною.
7. Я не можу утриматися від суперечки, якщо зі мною не згодні.
8. Якщо мені доводилося когось обманути, я відчував почуття провини.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Мені не раз доводилося битися.
11. Коли я дратуюся, я ляскаю дверима.
12. Іноді люди дратують мене просто своєю присутністю.
13. Я порушую закони і правила, які мені не подобаються.
14. Іноді мене гризе заздрість, хоча я цього не показую.
15. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
16. Я вимагаю, щоб люди шанували мої права.
17. Іноді в голову приходять думки, яких я соромлюсь.
18. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
19. Іноді я виражаю гнів тим, що стукаю по столу.
20. Я часто відчуваю, що можу вибухнути, як порохова бочка.
21. Якщо хтось намагається мною командувати, я йду йому наперекір.
22. Немає людей, яких я б по-справжньому ненавидів.

23. Мене легко образити.
24. Багато людей мені заздять.
25. Якщо я злюся, я можу вилятися.
26. Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.
27. Якщо не розуміють слів, я застосовую силу.
28. Іноді я хапаю перший предмет, що попався під руку, і ламаю його.
29. Я можу нагруб'янити людям, які мені не подобаються.
30. Коли зі мною розмовляють звисока, мені нічого не хочеться робити.
31. Зазвичай я прагну приховувати погане відношення до людей.
32. Іноді мені здається, що наді мною сміються.
33. Якщо хтось дратує мене, я говорю усе, що про нього думаю.
34. На удар я відповідаю ударом.
35. У суперечці я часто підвищую голос.
36. Я дратуюся через дрібниці.
37. Того, хто любить командувати, я прагну поставити на місце.
38. Я заслуговую на більше похвал і уваги, чим отримую.
39. У мене є вороги, які хотіли б мені зашкодити.
40. Я можу погрожувати, хоча і не збираюся виконувати погрози.

Додаток В

Тест агресивності

(опитувальник Л. Почебут)

Інструкція: «Пропонований опитувальник виявляє ваш звичайний стиль поведінки в стресових ситуаціях і особливості пристосування в соціальній середовищі. Вам необхідно однозначно («так» чи «ні») оцінити 40 наведених нижче тверджень»:

1. Під час суперечки я часто підвищую голос.
2. Якщо мене хтось дратує, я можу сказати йому все, що про нього думаю.
3. Якщо мені необхідно буде вдатися до фізичної сили для захисту своїх прав, я, не роздумуючи, зроблю це.
4. Коли я зустрічаю неприємного мені людини, я можу дозволити собі непомітно вщипнути або штовхнути його.

5. Захопившись суперечкою з іншою людиною, я можу стукнути кулаком по столу, щоб привернути до себе увагу або довести свою правоту.
6. Я постійно відчуваю, що інші не поважають мої права.
7. Згадуючи минуле, часом мені буває прикро за себе.
8. Хоча я і не подаю виду, іноді мене гризе заздрість.
9. Якщо я не схвалюю поведінку своїх знайомих, то я прямо кажу їм про це.
10. У сильному гніві я вживаю міцні вирази, лихословлю.
11. Якщо хтось підніме на мене руку, я постараюся вдарити його першим.
12. Я буваю настільки розлючений, що шпурляю різні предмети.
13. У мене часто виникає потреба переставити в квартирі меблі або повністю змінити її.
14. У спілкуванні з людьми я часто відчуваю себе «пороховою бочкою», яка постійно готова вибухнути.
15. Часом у мене з'являється бажання зло пожартувати над іншою людиною.
16. Коли я сердитий, то зазвичай похмурі.
17. У розмові з людиною я намагаюся його уважно вислухати, не перебиваючи.
18. У молодості у мене часто «свербіли кулаки» і я завжди був готовий пустити їх у хід.
19. Якщо я знаю, що людина навмисно мене штовхнув, то справа може дійти до бійки.
20. Творчий безлад на моєму робочому столі дозволяє мені ефективно працювати.
21. Я пам'ятаю, що бував настільки сердитим, що хапав усе, що потрапляло під руку, і ламав
22. Іноді люди дратують мене тільки однією своєю присутністю.
23. Я часто дивуюся, які приховані причини змушують іншої людини робити мені що-небудь хороше.
24. Якщо мені завдадуть образу, у мене пропадає бажання розмовляти з ким би то не було.

25. Іноді я умисно кажу гидоти про людину, яку не люблю.
26. Коли я розлючений, я кричу саме злісне лайку.
27. У дитинстві я уникав битися.
28. Я знаю, з якої причини і коли можна кого-небудь вдарити.
29. Коли я розлючений, то можу грюкнути дверима.
30. Мені здається, що оточуючі люди мене не люблять.
31. Я постійно ділюся з іншими людьми своїми почуттями і переживаннями.
32. Дуже часто своїми словами і діями я сам собі приношу шкоду.
33. Коли люди кричать на мене, я відповідаю тим же.
34. Якщо хтось вдарить мене першим, я у відповідь вдарю його.
35. Мене дратує, коли предмети лежать не на своєму місці.
36. Якщо мені не вдається поладити зламався або порвалися предмет, то я в гніві ламаю або рву його остаточно.
37. Інші люди мені завжди здаються більш процвітаючими.
38. Коли я думаю про дуже неприємному мені людину, я можу прийти в збудження від бажання заподіяти йому зло.
39. Іноді мені здається, що доля зіграла зі мною злий жарт.
40. Якщо хто-небудь звертається зі мною не так, як слід, я дуже засмучуюсь з цього приводу.

Агресивна поведінка за формою прояву підрозділяється на 5 шкал:

- Вербальна агресія (ВА) – людина вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи;
- Фізична агресія (ФА) – людина виражає свою агресію по відношенню до іншої людини із застосуванням;
- Предметна агресія (ПА) – людина фізичної сили. Проектує свою агресію на оточуючих його предметах;
- Емоційна агресія (ЕА) – у людини виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недоброзичливістю по відношенню до нього.

- Самоагресія (СА) – людина не знаходиться в мирі та злагоді сам з собою; у нього відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; він виявляється беззахисним в агресивному середовищі.

Ключ для обробки теста

Критерій	Оцінка	Критерій	Оцінка
1	+ 3	4	0
2	+ 2	5	-1
3	+ 1	6	- 2
		7	-3

Ім'я користувача:
Педагогіки та психології Кучерява Катерина

ID перевірки:
1016332219

Дата перевірки:
07.06.2024 13:56:16 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
07.06.2024 14:01:32 EEST

ID користувача:
100005735

Назва документа: Кондрашова К.С. Гендерні особливості прояву агресивності в підлітковому віці

Кількість сторінок: 59 Кількість слів: 14224 Кількість символів: 107761 Розмір файлу: 107.95 KB ID файлу: 101613201

6.51% Схожість

Найбільша схожість: 1.31% з джерелом з Бібліотеки (ID файлу: 1015703963)

3.37% Джерела з Інтернету

258

Сторінка 61

5.4% Джерела з Бібліотеки

306

Сторінка 63

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнено

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнено

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

14